

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
СУСПІЛЬСТВОЗНАВСТВА**

***Збірник наукових праць
викладачів кафедри економічної теорії та
соціально-економічної політики***

Випуск X

Ніжин
2015

УДК 318(082)

ББК 60я4

A43

Рекомендовано Вченою радою
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
(НДУ ім. М. Гоголя)
Протокол № 10 від 28.05.2015 р.

Редакційна комісія:

к. е. н., доц. *Городецька М. О.*,

к. е. н., доц. *Єфремов В. В.*,

к. е. н., доц. *Пахомова Т. М.*,

ст. викл. *Жук А. В.*,

ст. викл. *Петренко М. І.*

Відповідальний за випуск:

к. е. н., доц. *Пахомова Т. М.*

A43

Актуальні проблеми суспільствознавства : збірник наукових праць викладачів кафедри економічної теорії та соціально-економічної політики / відп. за випуск Т. М. Пахомова. – Випуск ІХ. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2015. – 97 с.

До збірника включено наукові праці викладачів кафедри економічної теорії та соціально-економічної політики Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя методологічного спрямування з ряду актуальних проблем економічних наук. Статті розкривають аспекти формування й розвитку економічного мислення, методологічні основи використання математичного інструментарію в економічній теорії, ситуацію молодіжного ринку праці, політику доходів населення України та інше. Досліджуються основні проблеми мікро- та макроекономіки, закономірності розвитку світової економіки в умовах загальної глобалізації, зростаюча роль економічних знань у період реформування української економіки.

УДК 318(082)
ББК 60я4

© НДУ ім. М. Гоголя, 2015

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ПОЛІТИЧНОЇ РЕКЛАМИ

Місце політичної реклами в цілісній системі політичних технологій можна проаналізувати шляхом дослідження змісту та особливостей виборчих технологій і виборчих кампаній, а також складових стратегії виборчих кампаній, до яких відносяться: політичний менеджмент, політичний маркетинг, політичні комунікації.

Людство функціонує в різних сферах життєдіяльності: політичній, економічній, соціальній, культурній, екологічній та ін. Політичне життя людства в ході еволюційного розвитку визнало необхідність існування влади. Є два основні шляхи приходу до влади: насильницький (через диктатуру і тиранію) та демократичний (через вибори). Іноді вони поєднуються, іноді взаємодоповнюються, іноді суперечать один одному. Якщо шлях приходу до влади – вибори, то той, хто хоче, щоб його обрали (кандидат, партія), повинен переконати в цьому тих, хто його обиратиме (потенційних виборців). Механізми переконання отримали назву політичні технології.

Політичні технології – це системи послідовних дій і засобів, прийомів, методів, способів, процедур, які використовують суб'єкти політичної діяльності (особистості, політичні партії, громадські об'єднання тощо) для досягнення необхідного політичного результату.

Політичні технології реалізуються через оцінку політичної ситуації і готовність до політичних дій. Політична дія – це процес, під час якого елементи структури, послідовно розвиваючись, передають нагромаджену інформацію та вироблені команди один одному з метою досягнення переваг у боротьбі за владу, її утримання, розширення та зміцнення. Політична дія передбачає прийняття політичного рішення. Політичне рішення – це усвідомлення необхідності постановки та досягнення цілей у сфері політичної влади.

Виборчі технології є різновидом політичних технологій. Оскільки кінцевою метою політичної технології є досягнення необхідного політичного результату, то одним з таких результатів

може бути успішне висунення кандидатів та їх обрання, – а це кінцева мета виборчої технології.

Виборчі технології – це система (сукупність) заздалегідь продуманих, намічених, тих, які використовуються (а також тих, які вводяться інтуїтивно, спонтанно) заходів, кроків, планів, процедур, технічних та інформаційних засобів для успішного висунення кандидатів та їх обрання.

Взаємозв'язок політичної і виборчої технології можна проаналізувати шляхом характеристики їх основних етапів: підготовчого етапу, етапу постановки цілей, етапу реалізації цілей. Підготовчий етап або оцінка політичної ситуації передбачає: аналіз політичної ситуації як у конкретному виборчому окрузі, регіоні, так і в країні; аналіз історичних і географічних особливостей, соціально-демографічної ситуації; аналіз соціально-економічної ситуації; аналіз політичних сил та політичної орієнтації громадян (виборців); аналіз результатів попередніх виборів (розстановка політичних сил); аналіз наявності впливових політиків, громадських діячів, неформальних лідерів; аналіз особливостей засобів масової інформації; аналіз інформації про головних конкурентів. Етап постановки цілей або політична дія передбачає розроблення стратегії виборчої кампанії під впливом врахування: сильних і слабких сторін суперників; ситуації у виборчому окрузі; проблем, які передусім турбують виборців; головних принципів та засобів проведення виборчої кампанії; створення іміджу кандидата тощо. Етап реалізації цілей або політичне рішення проявляється в: підтвердженні причетності кандидата до політичної сили, партії, блоку, владної структури, авторитетного лідера; створенні певного ідеологічного контрасту з іншими кандидатами; формуванні позитивного іміджу кандидата на фоні конкурентів; виборі відповідних суспільно-політичних структур, засобів масової інформації, на яких зроблено ставку як на помічників.

Виборчі технології знаходять своє реальне відображення у виборчих кампаніях. Стратегія виборчої кампанії потребує знань у сферах: політичного менеджменту, політичного маркетингу, політичних комунікацій (PR і політичної реклами).

Політичний менеджмент – це, з одного боку, наука і процес ефективного управління використанням матеріальних і людських ресурсів, щоб досягти мети управління суспільством (політичною,

економічною або соціальною сферою, окремими спільнотами тощо), а, з іншого боку, – це наука і мистецтво аналізу політичного розвитку суспільства на основі використання форм, методів і технологій політичного маркетингу.

Політичний менеджмент широко використовується в організації і проведенні виборчих кампаній. Щоб управляти виборчою кампанією необхідно дотримуватися загальних принципів сучасного менеджменту: єдиноначальності, мотивації підлеглих, лідерства, науковості, відповідальності, правильного добору і розстановки кадрів, економічності, забезпечення зворотного зв'язку.

Неабияку роль відіграють і управлінські функції менеджменту: планування, організація, мотивація і контроль. Планування (мета – шляхи досягнення) полягає у формулюванні мети управління і шляхів її досягнення, створює уявлення про існуючий стан, напрями необхідного і вірогідного розвитку, а також способи реалізації поставлених цілей. Організація (внутрішня структура об'єкта управління – ієрархія) відповідає на питання щодо організації побудови об'єкта управління, його внутрішньої структурної ієрархії, конкретних завдань, повноважень і відповідальності підрозділів або окремих людей. Мотивація (стимули: матеріальні, моральні) використовується для створення відповідних матеріальних і моральних стимулів для працівників (щоб вони виконували свої обов'язки щодо об'єкта управління і суспільства в цілому). Контроль (перевірка на відповідність) полягає в ретельній перевірці виконання намічених планів, їхньої відповідності структурі організації, відповідності самої структури цілям організації.

Політичний маркетинг – це сукупність форм, методів і технологій дослідження, проектування, регулювання та впровадження в суспільно-політичну практику певних настанов суспільної свідомості з метою завоювання та утримання контролю за ринком влади.

Функціями політичного маркетингу є: формування інформаційного банку, що охоплює дані статистики, різноманітної урядової та неурядової звітності, результати досліджень економіки, політики, психології, демографії тощо; вироблення методів аналізу та обробки даних інформаційного банку, виокремлення ключових показників, що найповніше характеризують об'єкти та суб'єкти політики; оцінювання й аналіз умов політичного ринку,

маркетингового середовища; аналіз ринкових можливостей певних партій, суспільних інституцій, ідей, особистостей; розробка оціночних і прогностичних моделей політичного попиту, життєвого циклу об'єктів і суб'єктів політики, а також політичної поведінки суб'єктів політики; аналіз ефективності політичного маркетингу й коригування обраних форм і методів політичної діяльності.

Політичні комунікації – це процес, що охоплює політичну сферу життя людини, за допомогою якого відбувається спілкування між органами влади, політичними партіями, громадськими об'єднаннями і рухами, посадовими особами, виборцями, населенням.

Складовими політичних комунікацій є: комунікатор, повідомлення, будь-які канали і засоби передачі, одержувач. Способами політичних комунікацій виступають: комунікація через засоби масової інформації (друковані, електронні); комунікація через організації (урядові організації, політичні партії, громадські організації); комунікація через неформальні канали (особисті зв'язки).

Однією з форм політичних комунікацій є PR. Політичний PR – це процес формування політичної громадської думки та управління нею в інтересах політичної системи або певних її елементів – держави, партій, громадських організацій тощо. Концепція організації PR-кампанії по висуванню кандидатів включає: 1) три етапи: висування кандидатів, передвиборчу боротьбу, підбиття підсумків; 2) позиціонування – чітке визначення: а) хто це (кандидат, партія, блок), б) для кого діє цей суб'єкт, чим може бути цікавий і корисний, в) яка його програма; 3) представницькі заходи (лекції, доповіді, промови, бесіди, презентації); 4) публічні виступи і ділові бесіди.

Іншою формою політичних комунікацій є політична реклама, яка представляє собою комунікацію за допомогою засобів масової інформації та інших засобів зв'язку з метою вплинути на установки людей щодо суб'єктів і об'єктів політики.

Політична реклама – це розповсюджувана суб'єктом проведення політичної агітації інформація про кандидата, оплачена за його рахунок з метою формування його політичного іміджу, створення позитивної громадської думки про нього та бажаного впливу на подальшу поведінку учасників виборчого процесу.

Особливості сучасної політичної реклами полягають у тому, що: товаром, що рекламується, є людина або певна соціальна філософія, а не продукт, послуга чи підприємство; тривалість політичної рекламної кампанії, як правило, обмежується точно визначеним часом; у політичній рекламі найгострішими проблемами є морально-етичні, бо успіх чи неуспіх політичної рекламної кампанії завжди має далекосяжні наслідки для великих груп людей, а іноді й для всієї країни; створення іміджу політику або політичній партії є не заміником політики, а лише додатком до неї; створення іміджу політику або політичній партії необхідно починати задовго до початку виборчої кампанії.

Комунікативними функціями реклами є: привернення уваги до повідомлення; інформаційна функція – створення у адресата образу стосовно об'єкта реклами; переконуюча функція – за допомогою логічних схем, малюнків переконує людину в тому, що цей об'єкт може задовольнити її потреби; спонукальна функція – зміна поведінки у відношенні до суб'єкта.

Система елементів політичної реклами включає: 1. «Предмет» політичної реклами – кандидат на виборні посади, партії, політичні рухи. 2. «Об'єкт» політичної реклами – виборці чи їх цільові групи. 3. «Зміст» політичної реклами – політичні платформи, передвиборні програми, особистості лідерів, їхні ідеї. 4. «Завдання» політичної реклами – збільшення голосів виборців для приходу до влади через обійману виборчу посаду, формування суспільної думки, стимулювання потрібної поведінки. 5. «Мета» політичної реклами – в ній конкретизуються певні завдання. 6. «Технічні засоби» й «механізми здійснення» політичної реклами – теле- і радіопередачі, публікації у засобах масової інформації, прямі звернення, зустрічі з виборцями, теледебати, масові акції, листівки, рекламні кліпи тощо. 7. «Прямі» і «зворотні» зв'язки – листи читачів, опитування громадської думки, фіксування масового настрою, дослідження ставлення електорату до кандидата і його політичної реклами.

Структура політичної реклами, як комунікаційного повідомлення, характеризується такими компонентами, як: 1) когнітивний – дає споживачеві нові знання, інформацію; 2) афективний – формує необхідне емоційне ставлення до електорату; 3) регулятивний – стимулює до конкретних дій.

Можна виділити наступні етапи процесу створення політичної реклами:

I етап – проводяться базові дослідження «політичного ринку», первинний маркетинг, політико-психологічний аналіз електорату. В результаті з'являється потрібна «політична ніша» і та частина електорату, дістати підтримку якої й сподівалися, – цільові групи.

II етап – відбувається принциповий вибір того чи іншого типу рекламної кампанії за критеріями напряду (цільова кампанія чи тотальна), «географія» обсягу електорату цієї рекламної кампанії, використання її в рамках певних засобів.

III етап – передбачає розробку концепції на основі виборчої стратегії політичної кампанії як комплексу заходів для реалізації тих чи інших, насамперед передвиборних, цілей.

IV етап – передбачає створення медіа-плану, поширення інформації про рекламні товари на тих чи інших рекламо носіях.

V етап – передбачає проведення самої рекламної кампанії.

Концепція політичної реклами, яка представляє аргументовану систему уявлень про необхідні засоби й оптимальні методи досягнення політичної мети через політичну рекламу, включає в себе наступні елементи: стратегічні й тактичні, перспективні й оперативні цілі та завдання; форми представлення електорату предмета реклами (програми, платформи тощо); структуру іміджу політика; уявлення про засоби ведення кампанії та їх співвідношення між собою (засоби масової інформації, прямі контакти «від дверей до дверей», наочна агітація); види психологічного впливу, найбільш адекватні ситуації до політико-психологічних характеристик електорату; особливості «унікальної політичної пропозиції» у зв'язку з гаслами (салоганами); фінансові розрахунки; види зворотного зв'язку з електоратом.

Аналіз форм і видів політичної реклами виходить з того, що вони не піддаються суворій звітності. Їх вибір залежить від мети та завдань політичного PR-проекту, фінансових можливостей рекламодавця, а також від досвіду й творчого натхнення його політконсультантів.

Залежно від каналів комунікації формами політичної реклами можуть бути: публічні заходи; використання друкованих матеріалів

на зразок плакатів, листівок, газет; використання друкованих засобів масової інформації; використання електронних ЗМІ.

Класифікація видів політичної реклами здійснюється за різними критеріями або ознаками. Так, за носіями політична реклама поділяється на: усну політичну рекламу, політичну радіорекламу, політичну карикатуру, фотографію, політичний плакат, листівку, телевізійну рекламу, мультиплікацію, сувенірну продукцію із символікою.

За типом взаємодії з аудиторією, характером спілкування, контактом (безпосереднім або опосередкованим) розрізняють: пряму, безпосередню політичну рекламу, до якої відноситься платна агітація в пресі, на радіо чи телебаченні (тематичні статті, виступи, рекламні радіо- і телеролики); опосередковану політичну рекламу, яка представляє собою безкоштовну інформацію про заходи, що проводяться за участю кандидата чи партії (партійні з'їзди, зустрічі, гасла, фото); особистий контакт із виборцями (зустрічі кандидатів чи довірених осіб на вулицях, підприємствах, розсилання поштою друкованої політичної реклами); розповсюдження інформаційних матеріалів (листівок, буклетів, газет, брошур).

Неабиякого значення в сучасних умовах набуває телевізійна реклама, основними формами якої є: реклама побудована за принципом прямого спілкування з глядачами (виступи кандидатів перед телеаудиторією й теледебати); «завуальовані виступи» (ролики, відео кліпи, відеофільми); рекламні телепередачі та політичні шоу; традиційні телевізійні жанри, адаптовані до рекламних цілей.

Рекламними темами політичних інформаційних матеріалів можуть бути: реклама імені кандидата; реклама назви чи гасла політичної партії; реклама іміджу; проблемна реклама (акцент на 2 – 3 основних програмних питаннях); реклама на підтримку (демонстрація підтримки відомих політичних діячів із високим рейтингом популярності); контрастна реклама (вигідне позиціонування на фоні опонентів і конкурентів); негативна політична реклама. Остання має такі риси: перекручує зміст політичної полеміки, спрощує її, додає емоційності та символічності; спотворює політичну реальність, торкаючись лише вузького кола проблем, на яких під час виборчої кампанії

акцентують увагу політичні партії та кандидати; здійснює маніпулювання виборцями за допомогою «перекручувань», щоб змусити їх голосувати всупереч власним інтересам; виступає винятково як чинник, що породжує у виборців почуття зневіри до політиків, політичних інститутів та процесів.

В той час, як якісна політична реклама сприяє: реалізації демократичних ідеалів поінформованого та свідомого електорату; надає виборцям відомості про здібності, особисті якості та позиції кандидатів, допомагає громадськості контрастувати їхні іміджі, що відіграють важливу роль у кристалізації преференцій і здійсненні вибору; виступає як особливий засіб повідомлення про позицію кандидата та виокремлення його серед інших.

Баранова Н. М.

ЕСТЕТИЧНИЙ ПРОСТІР УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Початок нового століття, а разом з ним і тисячоліття, прокує до активного пошуку нових парадигм розвитку як людства в цілому, так і конкретної спільноти – української. Позитивним моментом рефлексивних розмислів у цьому контексті є широкомасштабне осмислення вже набутого досвіду та спроба актуалізації найперспективніших теоретичних світових та вітчизняних напрацювань.

Активізація культуротворчого процесу в Україні й загалом у світі, стратегія відродження національної культури диктує необхідність нагального розв'язання комплексу завдань, які стосуються творення, збереження, поширення та засвоєння духовних надбань нації.

Українську культуру не можна обмежувати якимись рамками. Її необхідно розглядати як цілісну систему, багатогранність і різнобічність якої дозволяє нам глибше зрозуміти особливості етнічного світосприйняття та світорозуміння.

За умов, що склалися, звернення до феномена української культури уявляється продуктивним як з огляду на необхідність формування національної самосвідомості, відродження "душі народу", так і створення довгострокової національної стратегії,

пошуків шляхів та засобів подолання духовної кризи. Для реалізації цих важливих програм може бути корисним аналіз впливу естетичних реалій на осмислення та відродження української культури. Цей вплив є настільки очевидним і масштабним, що нехтування ним є, на наш погляд, недалекоглядним і безвідповідальним. Тому прагнення осягнути сутність феномена української культури на сучасному рівні без урахування всього розмаїття чуттєвого світу людини уявляється не дуже перспективним.

Українська культура складається з компонентів, які, незважаючи на всю різноплановість, синтезуються в органічну й досить динамічну цілісність, яка об'єктивно характеризує історичну спільноту людей з усіма її специфічними проявами. Ці компоненти корелюють між собою та багато в чому зумовлюють персональну "фізіогноміку" нації, навіть визначають її подальшу долю.

Періодично відбувається процес входження людини в естетичне буття. Його суспільну роль не слід ні ігнорувати, ні перебільшувати. Більш того, у контексті естетичного аналізу стають зрозумілішими складні, майже невліпові для інших підходів ознаки української культури в усьому діапазоні її предметних і духовних виявів. Причому це стосується і ретроспективи, і сучасності, і футурологічних тенденцій розвитку цієї культури.

Крім цього, естетичні реалії національної культури дають можливість розглянути широкий спектр проблем духовного характеру, наблизитися до адекватного розуміння смислу й естетики буття українців. Домінантою стає орієнтація на повернення від надмірно зараціоналізованого, об'єктивістського та технократичного світобачення до конкретної живої людини, реального, а не надуманого буття, у сферу чуттєвого світу.

Естетичне обумовлює специфіку існування феномену української культури як відкритого діалогу, як явища принципово полемічного, як проблемного та дискусійного поля, у межах якого взаємодіють різні творчі концепції, течії та точки зору.

Осмислення української культури як естетичного феномена ще не було предметом цілісного дослідження у філософській, культурологічній, мистецтвознавчій студіях. В окремих наукових працях частково висвітлюються певні аспекти цієї проблеми або ж осмислюються в контексті творчості певних мислителів.

З огляду на це, з особливою гостротою постають складні і багатогранні завдання осмислення даної проблеми, значущість якої та необхідність теоретичного обґрунтування не потребують доведення.

Естетичне – це не якийсь "додаток", не якась зовнішня яскрава форма, а обов'язковий спосіб існування культури. Дефіцит естетичного в нашому житті може стати причиною такого потужного й реального процесу, як вандалізація культури.

Естетичне займає важливе місце в процесі формотворення української культури. Його можна розглядати з точки зору становлення в культурно-історичному контексті як особливого духовного феномена або як таку категорію, що вже сформувалася та функціонує в реальному суспільно-культурному середовищі. Необхідно зауважити, що естетичне як атрибут культури функціонує не у своєму "чистому" вигляді, а в конкретних формах, тобто як прекрасне, піднесене, трагічне, комічне тощо. У зв'язку з цим виникає потреба розглядати місце й роль кожної із цих категорій у процесі практичного й художнього освоєння світу, аналізувати їх розвиток і збагачення в процесі культуротворення. Якщо конкретизувати, то нас цікавить практична функція естетичного як специфічної детермінанти творчої діяльності українців.

Величезний досвід естетичного у виявленні гармонізації в прекрасних і доцільних формах, які створюються людиною, потрібно використовувати в розв'язанні сучасних проблем культуротворення. Тут – широке коло застосування саме естетичних критеріїв того, як можна впливати на негативні явища в українському суспільстві чи, принаймні, запобігати їм.

Поряд із безпосередньо практичним значенням естетичного в процесі формотворення культури, його потрібно розцінювати і в значно ширшому контексті світоглядного рівня. Передусім потрібно визначити світоглядно-ціннісний аспект. Естетичне весь час повертає нас до запитання: "Як почуття краси, поетичності, духовний і чуттєвий світ людини може впливати на розвиток культури?".

Естетична думка констатує себе у власному методологічному значенні як один з обов'язкових засобів у вирішенні проблем культуротворення. Не маючи юридичної чи морально-імперативної

сили, естетичне здатне впливати на поведінку кожного українця через виховання, розвиток загальної культури та свідомості.

Без облагородження людських почуттів гармонією, духовністю, сила технічного прогресу стає руйнівним автоматичним носієм бездуховності. На сучасному етапі розвитку суспільства людський розум бере на себе відповідальність за все, що існує на Землі, тому етичний і естетичний імперативи повинні бути піднятими на значно вищій щабель у шкалі регулятивних функцій.

"Естетичне у своїй духовності не залежить від вузького раціоналізму, практицизму, однак не можна заперечувати й те, що естетичне в повсякденному житті людини разом із різного роду моральними установками залишається незмінною "охоронною грамотою" стосовно збереження цінностей природи й культури як найвищих реліктів" [4, с. 11].

Сучасна українська культура досліджується як нескінченний розгорнутий ланцюг прямих проєкцій вічності. Споглядання розуміється як процес залучення до творчості Абсолюту: "Усе, що існує – витвір абсолютної краси, сформований за подібністю до неї, і це формування здійснюється на основі залучення" [3, т. 2, с. 120].

Естетичне як творчість Абсолюту, що втілене в справжню природу сучасного й постійно розгортається в ній, набуває рис матеріальності й постає перед нами у вигляді атрибуту культури, яка існує. Оскільки естетичне звернене до першоджерел внутрішнього життя людини, то воно втрачає форму трансцендентної заданості й виводиться через натурфілософський гносеологізм як атрибут культури.

Поєднання в єдину цілісність культури й естетичного – знамення історії буття українців, – це рух культури у сферу "абсолютного буття", стан людської екзистенції, спрямованої на ідеальні, вищі життєві цінності. Естетичне як атрибут української культури репрезентує сукупність специфічних проявів. Насамперед це самотрансценденція діяльності та свідомості українців, "подвійне" світопереживання.

Цілісним, системним і узагальненим вираженням естетичного в життєдіяльності людини є її світогляд, у якому інтегруються світовідчуття, світобачення та світорозуміння особистості.

Світогляд українців формується на основі всіх інших проявів духовної активності, концентруючи й об'єднуючи в єдине ціле

найсуттєвіші ідеї, а саме: свободи, абсолютного, нескінченності, цілісності ("соборності", "усеєдності"), багатоплановості буття культури. Ці ідеї визначають істотні характеристики й функції естетичного.

Естетичне не тільки утворює основу й сутнісний осередок духовного універсуму української культури, але й виступає способом його внутрішньої організації, оскільки певним чином упорядковує духовний світ культури, визначає його "конфігурацію", граничні основи й перспективи, координати та орієнтири, опорні принципи та критерії, інтегрує його в єдине ціле. Тому доцільно стверджувати естетичну організацію культури, розуміючи під цим структурованість, системність, інтенціональність її змісту та духовних актів.

Естетичне являє собою цілісне й усвідомлене переживання співвідношення "людина – світ", духовно-чуттєве "прийняття" світу й людського буття в ньому. Таке осмислене переживання світу здійснюється в тісній взаємозумовленості та взаємодії глибинного, буттєвого й рефлексивного пластів, оскільки естетичне як стрижневий компонент культури пронизує всю її структуру. Воно (естетичне) постає як осмислене, живе й конкретне емоційно-ціннісне переживання взаємодії людини та світу, духовно-чуттєва причетність до нього в культурі.

Сутність естетичного виражається й у тому, що воно поєднує в собі безпосередню буттєвість, укоріненість у конкретно-реальному житті людини та світоглядну рефлексію. В естетичному інтегрується буття особистості в його зовнішньо-практичних і внутрішньо-духовних аспектах – і, як наслідок, забезпечується цілісне переживання духовно-практичного відношення до світу. Естетичне утворює основу, спосіб духовного самовизначення нації, забезпечує осмислене переживання кожним українцем свого буття в загальнолюдському контексті, "уживання" у світ культури та її неповторне самовираження, самоствердження в ньому.

Естетичне не існує поза культурою, оскільки воно тісно пов'язане "зі світоглядним, філософським, суспільно-політичним, пізнавальним, моральним, утилітарно-практичним та іншим змістом" [7, с. 203] і переживається людиною в процесі її різноманітної взаємодії зі світом.

На увагу заслуговує й те, що естетичне в культурі розглядається і як емоційна сфера людини, а також висвітлюються особливості чуттєвості, які стають основоположними в її розвитку, характерними й визначальними для душевних почуттів.

Чуттєве співвідношення людини зі світом культури здійснюється як переживання пристрасного відношення до дійсності, що виражається в емоційно-вольовому забарвленні явищ і предметів, оцінках, смислах, бажаннях, мотивах, цілях, потребах. У контексті чуттєвого переживання досягається єдність внутрішнього і зовнішнього, суб'єктивного і об'єктивного, загального й індивідуального.

У культурі через естетичне розкриваються деякі аспекти людської чуттєвості як особливої форми духовного освоєння світу: єдність раціональних, інтелектуальних та афективних процесів; активний, діяльнісний характер; взаємозв'язок смислової, мотиваційної та емоційної сфер.

Естетичне проявляє себе в діяльнісному процесі через смислове узгодження суб'єктивного світу людини й об'єктивно даних реальностей – дійсних і уявних. Це процес трансформації, проектування у власну площину "для себе" всіх предметів, явищ і подій у культурі.

Сутнісна характеристика естетичного в контексті формотворення культури полягає в тому, що воно (естетичне) є відображенням емоційно-ціннісного не тільки в емпірично-наявному бутті, але й у ідеальних предметностях культури. Естетичне освоєння людиною духовного виміру соціально-культурної реальності здійснюється світоглядними почуттями, що вирізняються специфічними характеристиками, функціональними особливостями й важливим значенням у становленні та світоглядному самовизначенні української культури.

Естетична спрямованість людської чуттєвості виявляється в тому, що об'єктом почуттів є явища та предмети людського світу (культури) у формі свого ідеального інобуття. Завдяки естетичному надемпіричний світ ідеального й абсолютного, трансцендентна сфера культурної реальності дається людині в цілковитій безпосередності переживання. Використовуючи дещо змінений вислів С.Франка, можна сказати, що естетичне є іманентним переживанням трансцендентальної реальності [6, с. 250 – 251],

способом сприйняття та переживання трансцендентного як поцейбічного.

Тому, аналізуючи роль естетичного в контексті формотворення української культури, ми намагалися підкреслити необхідність уникнення дуже поширеної хибної думки, яка пов'язана з тим, що, по-перше, функціонування терміна "естетичне" дещо обмежується, реалізуючи лише значення "чуттєве", а розуміння філософсько-естетичної категорії широкого синтетичного плану залишається поза увагою.

По-друге, багато дослідників до естетичного аналізу різних аспектів дійсності залучають категорії, розроблені лише для мистецтва, не враховуючи того, що в умовах сьогодення потрібна якщо не розробка спеціальних естетичних категорій, то хоча б унесення поправок до чинних категорій під час використання їх для аналізу трудової діяльності, відношенні людей тощо.

По-третє, ці недоліки в естетичній теорії знову-таки зумовлені помилкою методологічного характеру спробою обмежити естетичну свідомість лише мистецтвом.

Естетичне виявляється й у природі, і в трудовій діяльності, і в самій людині, тому маніфестує більш широкий діапазон можливостей для відображення, а не тільки через мистецтво, яке є сферою, що зосереджується в людській діяльності, у духовному житті суспільства, та як засіб формування духовного світу особистості характеризується цілим рядом особливостей.

Тому ми можемо стверджувати, що естетичне в процесі формотворення не тільки української культури, а й будь-якої іншої, виступає "способом організації та конструювання життя через упорядкування особистісних станів і смислів, надання їм завершеного буття..." [5, с. 156].

Людмила Живкова з цього приводу зазначає: "Само поняття "культура" поєднує в собі багатоаспектну природу й загально-людську діяльність, яка розкривається в процесі еволюції. Це – несвідоме чи свідоме прагнення всіх істот до світла, до істини й краси" [1, с. 42 – 43].

Отже, причетність до краси повинна бути необхідною передумовою, яка постійно змінює та трансформує свідомість, а також, одночасно, зберігає кращі зразки досвіду людства.

Культура – це ключ до дверей, які відкривають нам таємницю нації, малюють свого роду портрет даного народу, в якому неповторно відображається весь досвід людства. Культура – це штучне явище, створене людиною для її пізнання, реалізації людської сутності, вона виступає як система матеріальних і духовних цінностей, що створені людством для застосування в їх діяльності як норми регулювання, способи організації поведінки та спілкування людей.

Тому, дуже складним постає питання про співвідношення естетичного досвіду та освітньо-виховного процесу. На сьогоднішній день воно не має однозначних відповідей. Так, недивлячись на очевидність того, що різноманітні соціальні групи мають різні естетичні цінності та ідеали, естетичне виховання покликане транслювати естетичний досвід у його зразках-моделях не диференційовано, а виділяючи з усієї людської естетичної культури деяку сферу універсальних естетичних цінностей, яка б влаштувала всіх без виключення. Іншою складною проблемою в трансляції естетичних цінностей є сама специфіка естетичного досвіду, яка, у відповідності з укоріненими в теорії естетичного виховання принципами кантіанської естетики, повинна носити характер «незацікавленості», що вступає у протиріччя з прагматичною спрямованістю сучасної освіти. Таким чином, якщо естетичні цінності не мають емпіричної користі, вони повинні бути наділені іншими властивостями, які можуть представити їх як об'єкт устремління, бажань кожного. В результаті, естетичний досвід, отриманий в середовищі сучасної культури стає визначаючим для формування естетичної культури особистості.

У наш час як ніколи раніше естетичне як незмінний атрибут культури покликане розширювати кругозір і свідомість кожного українця, об'єднувати силою традиції, що трансформується та оновлюється, проникати в сутність еволюційного успадкування між минулим, теперішнім і майбутнім, спрямовувати цілі та завдання творчої діяльності нації до вершин майбутнього.

«Нове Суспільство, Нова Культура вимагатиме Нової Людини, – вважає Г. Когута, – (ми знаємо, що кожна культура в історії людства – антична, середньовічна, Відродження – «відкривалися проектом нової людини, і саме тому відбувалася як якісно нова культура). Без нової людини, без внутрішніх змін у нас

самих, ніяких якісних змін у суспільстві відбутися просто не може» [2, с. 4]. Саме тому, всебічна естетизація сучасної культури повинна розглядатися як беззаперечний факт.

Література

1. Живкова Л. Формирование мира и человека по законам красоты / Живкова Л. – София: Пресс, 1978. – 51 с.
2. Когута Г. З приводу статті А. Дністровського «Жінки і криза цивілізації» / Когута Г. – Смолоскип України, № 3, 2000. – С.4. («Смолоскип України», № 2, 2000 р.).
3. Кузанский Николай. “Вся ты прекрасна, возлюбленная моя...” / Кузанский Николай // Эстетика Ренессанса (антология): в 2 т. – М.: Искусство, 1981. Т. 2. – С. 115 – 143.
4. Кучерюк Д. Ю. Естетичне сприйняття предметного середовища / Кучерюк Д. Ю. – К.: Наук. думка, 1973. – 143 с.
5. Наконечна О. П. Естетичне як тип духовності / Наконечна О. П. – Рівне: Б.в., 2002. – 202 с.
6. Франк С. Л. Духовные основы общества / Франк С. Л. – М.: Республика, 1992. – 511 с.
7. Художественная деятельность. Проблема субъекта и объективной детерминации: сб. науч. трудов. – К.: Наук. думка, 1980. – 295 с.

Бучин О.П.

УДК 141.7

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ ПОГЛЯДИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ТА МИКОЛИ КОСТОМАРОВА

У навчальному посібнику «Історія української філософії» Федів Ю.О. та Мозгова Н.Г. (див. 1) пишуть: «Початок ХІХ ст.. в житті України позначений суттєвими змінами. Після розподілу польської Речі Посполитої майже всі українські землі опинились під владою Російської імперії і фактично життя українського народу підпорядковується інтересам Росії, яка приступила до повного

знищення його незалежності. На зміну полонізації прийшла русифікація». Це штамп, який полюбляють повторювати, створюючи цілу низку міфологем, спрощених схем пояснення історії. Напевно з метою «знищення незалежності» України, на підставі наказу царя Російської імперії Миколи I від 8 листопада 1833 року на базі перенесеного до Києва польського Кременецького ліцею 15 липня 1834 року, у день пам'яті рівноапостольного князя Володимира (того самого, за часів правління якого сталося хрещення Русі), відбулося урочисте відкриття Університету. 18 жовтня 1834 року на посаді першого ректора Університету наказом імператора Миколи I було затверджено 30-річного професора, ботаніка, історика, фольклориста, видатного вченого-енциклопедиста Михайла Максимовича. [див. 2]

Яку характеристику дають філософу автори посібника ? «Народився Максимович у Полтавській губернії, вчився у гімназії, а 1819 р. вступив до Московського університету, в якому навчався на філологічному (словесному) та природничому відділах філософського факультету. Після закінчення університету він залишається в ньому для наукової і викладацької роботи, багато робить для природознавства і водночас готується до серйозного дослідження української історії, українського пісенного фольклору... починає вивчати українські пісні, збираючи і систематизуючи їх (виділено мною – О.Б). 1827 р. він опублікував збірку «Малороссийские песни», в якій звертається до джерел культури, історії українського народу» [1, с. 206-207]. Так може імператор Микола I помилився з призначенням, бо не знав біографії молодого вченого ? Але так сталося, що саме український філософ очолив Київський університет. Так може вченому заборонили вивчати українську історію ? Ще цитата: «На відміну від московського періоду (1823 – 1834 рр.), коли він займався переважно питаннями природознавства і на цій основі зробив певні філософські висновки щодо природи, її розвитку, щодо єдності світу тощо, київський період (1834 – 1873 рр.) його діяльності присвячений вивченню питань в галузі мовознавства, фольклору, етнографії, історії, археології. Продовжуючи ґрунтовне вивчення української історії, він звертається до питань національно-етнографічного побуту та життя українського селянства, далі досліджує українські пісні. На основі порівняльної характеристики українського та російського

пісенного фольклору Максимович одним з перших робить спробу віднайти відмінності між українською та російською ментальністю, між психологією українців та росіян» [1, с. 207]. Як то кажуть, «без коментарів».

Але повернемося до Університету. Він був заснований у липні 1834 року, коли Тарасу Шевченку вже було 20 років (народився 25 лютого (9 березня) 1814 року). Як відомо, в Університеті Т.Шевченко не навчався і не працював. Так чому ж у новій Російській імперії, тобто у Радянському Союзі прийняли рішення перейменувати Університет і дати йому ім. я Кобзаря ? Ще трохи історії. У 1934 році Університет відзначив свій 100-річний ювілей. На той момент було відновлено його структуру, розпочато активну наукову та педагогічну діяльність. У 1935 р. університет започаткував серійне видання Наукових записок із природничих та гуманітарних наук. Створювалися нові факультети – у 1938 р. їх було вже вісім: фізико-математичний, історичний, філологічний, хімічний, геолого-географічний, біологічний, юридичний та іноземних мов. У березні 1939 р., на честь 125-річчя з дня народження Тараса Шевченка Президія Верховної Ради СРСР присвоїла його ім'я Київському державному університету. У цьому ж році університетові було передано Канівський біогеографічний заповідник, що став науково-експериментальною та навчальною базою для природничих факультетів. Наступного року було зведено новий навчальний корпус для гуманітарних факультетів (сьогодні – корпус Наукової бібліотеки імені М. Максимовича). А чому, наприклад, не назвали Університет ім. ям М.Максимовича? А взагалі, чи була потреба перейменування? На мою думку, це справа політична.

Для початку, треба пригадати деякі сторінки боротьби з самодержавством до Жовтневого перевороту 1917 року на чолі з В.Ленінім. Всупереч бажанням імперського уряду перетворити Київський університет на форпост російського самодержавства, у його стінах завжди жили і розвивалися прогресивні ідеї. Упродовж 1830-1860-х рр. університет був одним із центрів польського національно-демократичного руху, а в 1845-1847 рр. тут розгорнуло свою діяльність Кирило-Мефодіївське братство. М.І. Костомаров (1817-1885). Професор Київського університету, видатний український історик, етнограф, письменник, публіцист, громадський

діяч, ініціатор створення і автор програмних документів Кирило-Методіївського товариства. [див. 2] Як бачимо, якщо брати політичний аспект перейменування Університету святого Володимира, то, здається, теж були альтернативи. Але це лише здається. Соціально-філософські погляди Тараса Шевченка та Миколи Костомарова суттєво відрізнялися. Революційні ідеї, заклик Шевченка до кривавої боротьби з ворогами збігався з духом нової, Радянської влади, яка намагалася цей дух закріпити у суспільній свідомості. 5 грудня 1946 року у Києві на бульварі Тараса Шевченка було відкрито пам'ятник В.І.Леніну. Скинули цей пам'ятник 8 грудня 2013 року революційно налаштовані маси. Пам'ятник Т.Г.Шевченкові в Києві споруджено за постановою Ради Народних Комісарів УРСР та ЦК КП(б)У від 10 квітня 1935р. Автори: скульптор М.Манізер та архітектор Є.Левінсон. Пам'ятник встановлено в Шевченківському парку напроти Київського державного університету ім.Т.Г.Шевченка на земляному пагорбку пірамідальної форми. Символічно, що цей пам'ятник встановлено раніше за пам'ятник В.Леніну і скидати його ніхто не збирається, бо Тарас Шевченко перетворився на *національну* культову особу, а це, як з ясувалося, значно потужніша сила, аніж *інтернаціональний* культ Володимира Леніна.

Але у революційного шляху розвитку суспільства завжди був альтернативний, православний шлях Східної церкви, церкви Щастя (на відміну від Західної церкви – церкви Страждання). Саме такий шлях пропонував Микола Костомаров. Виявилось, що і цей шлях для влади був і залишається неприйнятним. «Весною почалися арешти братчиків, які на той час були хто в Росії, хто за кордоном, інші – і різних місцях України. М.Костомарова заарештували напередодні шлюбу, а Т.Шевченка – 5 квітня 1847 р. в Броварах по дорозі до Києва, коли він поспішав на вінчання до Костомарова. Так було розігнано перше товариство, покликане для України працювати, волю і щастя своєму народові здобувати.

Кирило-методіївський період для більшості членів товариства був вихідним пунктом їх подальшої діяльності. Це був період надзвичайного романтичного натхнення, піднесення. І не дивлячись на те, що після арешту вони були розкидані в різні кінці, у них на все життя збереглася певна духовна спільність. Як зазначає Д.Чижевський, до романтизму усі кирило-методіївці

«прийшли різними шляхами, – завдяки якимсь особистим обставинам життя кожен, а з другого боку, – в безумовній залежності від внутрішньої спорідненості романтики з українською психічною вдачею» Специфічною особливістю романтизму є його християнський характер. Тільки зігріті любов ю Христа, єдиного царя і вчителя, всі слов'янські народи можуть зібратися разом і спинити всякі шкідливі поділи, ненависть між собою, прийти до правди і рівності. Такий християнсько-романтичний тон панував у братстві весь час» [1, с. 215 – 216]. Якби ж «такий християнсько-романтичний тон» панував в Україні зараз, коли «вороженьками» стали слов'янські народи і «зла» кров проливається. Чи можна такою «злою» кров ю волю окропити? До речі, термін «незалежність» означає ще і «самодостатність». Ніколи слов'янські народи, зберігаючи волю особистості і національну самобутність, якщо не будуть разом, не будуть незалежними. Братчики це бачили. «Найбільш цікавими є провідні думки тих братчиків, які відіграли у національному відродженні України найбільшу роль. Це – М.Костомаров, П.Куліш, Т.Шевченко. Прикладом цього є основний програмний ідеологічний документ товариства «Книги буття українського народу», підготовлений М.Костомаровим [1, с.216]. «І хотіла Україна... жити по-братерськи з Польшею, але Польща жодним побитом не хотіла покинути своє панство. Тоді Україна пристала до Московщини... так щоб жити у купі ,зарівно, як колись буде віки між слов'янськими людьми. Але скоро побачила Україна, що попалась в неволю, вона по своїй простоті ще не знала, що то єсть цар, а цар московський значе усе рівно, що ідол і мучитель. І одбилась Україна од Московщини, і не знала бідна, куди їй схилити голову. Бо вона любила і Польшу, і Московщину як братів своїх і не хотіла з ними розбрататися, хотіла вона, щоб всі три жили вкупі в союзі... Але сього не второпали ні ляхи, ні москалі. І бачать ляхи і москалі, що нічого не зроблять з Україною, і сказали між собою: не буде вона ні тобі, ні мені, роздерли її пополам, по ліву сторону Дніпра москалеві, по праву – ляхові» [3, с. 246 – 247].

«Основна думка «Книг буття» – історія є накреслений Богом людству шлях до спасіння через любов до єдиного Бога, який є поряд з людиною. Коли ж людина відходить від Бога, то наступає зло і нещастя у світі» [1, с. 216]. В сучасній Україні найбільш актуальною божою заповіддю є заповідь «не вбий!» Думаю, що

М.Костомаров окреслив правильний шлях нації – наслідування Христу, збереження національної самобутності на толерантних засадах! «На Україні-Русі не видно й найменшого змагання підвертати під себе чужинців або щоб тих чужоземців, що сиділи поміж українським народом, привподобити до тубільців...» [4, с. 247]. Тубільці – це корінне населення. Так історично склалося, що чужоземці знайшли не тільки притулок в сучасній Україні, але і отримали керівні посади, але вони ніколи не стануть тубільцями, як би вони не намагалися «привподобитися». «В українців не було вдачі насилувати... Чужинці – греки, вірмени, жиди, німці, поляки, угри, – живучи по українських містах, добували собі вільний хист і жили в добрім ладі з тубільцями... Українець із обережності кривди не забуває, але він не мстивий. Ні католицький костел, ні жидівська синагога на видаються йому гидкими місцями; він не гидує їсти, пити і приятелювати не тільки з католиком чи протестантом, але і з жидом, і з татариним» [4, 247–248].

Микола Костомаров був категорично проти «панування загальності («общинности») над особистістю» [4, с. 252]. «... у вдачі українського народу переважає особиста воля, а в великоруськім переважає загальність. На корінний погляд українця, спільна згода зв'язує людей, а незгода розлучає, великоруси прямували завести неминучість і нероздільність раз заведеного зв язку і саму причину такого заводу звернути на божу волю й тим відгородити її від людської критики;... в політичній сфері українці здібні були створити поміж собою добровільні товариства, зв'язані не більш, як того вимагала щоденна потреба, й міцне настільки, наскільки існування їх не шкодило незмінному праву особистої волі; великоруси старалися спорудити на вікових підвалинах міцне загальне тіло, проникнуте єдиним духом. Перше прямування **вело до федерації** (виділено мною – О.Б), але не вдало довести її до кінця; друге повело до одновладдя й до міцної монархії: довело до першого і збудувало другу...» [4, с.251]. Час покаже яка ідеологія запанує в Україні. Свідомість пересічних українців змінюється. Поступово повертається «незмінне право особистої волі», яке не може знищити жодна гармата! А Микола Костомаров повертається на Чернігівщину. До 200-річчя від дня народження філософа в Україні буде створено історико-краєзнавчий музей. [див. 5].

Література

1. Федів Ю.О., Мозгова Н.Г. Історія української філософії. Навчальний посібник. – Видавництво «Україна», Київ – 2000)
2. Сайт <http://www.univ.kiev.ua/ua/geninf/history/>
3. Микола Костомаров. Книги буття українського народу. //Федів Ю.О., Мозгова Н.Г. Історія української філософії. Навчальний посібник. – Видавництво «Україна», Київ – 2000)
4. Микола Костомаров. Дві руські народності. //Федів Ю.О., Мозгова Н.Г. Історія української філософії. Навчальний посібник. – Видавництво «Україна», Київ – 2000)
5. file:///C:/Documents%20and%20Settings/user/%D0%9C%D0%BE%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/vkp_2012_7_13.pdf

Драчук Л.І.

ВИХОВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ У ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ЛІТЕРАТУРИ

Різні науки вивчають людину, але для літератури вона цінна своєю духовною, моральною сутністю, яка виявляється в найрізноманітніших її суспільних діях і вчинках, у ставленні до інших людей, середовища – соціального, національного, побутового. Негативні риси, які проникли в сучасну нашу, мораль, не важко буде перемогти, коли усвідомити, в чому вони полягають, як організувати і спрямувати виховну роботу. Крім того, треба дати дітям знання про традиційні морально-етичні норми нашого народу, показати, що в Україні головними чинниками народної моралі споконвіку були повага, любов до праці, ствердження ідеалів добра, краси, гуманних стосунків, знання свого родоvodu, риси високого громадянства; водночас нещадно засуджувалися негативні якості – пияцтво, лінощі, нещирість, злодійство, жадібність, скупість. Тому ефективність морального виховання в системі національного значно зростатиме за умови його опори на народну мораль, культуру українського народу, його традиції, звичаї, обряди. Народна мораль покликана забезпечити глибоке розуміння молоддю моральних та етичних, проблем, принципів, поглядів.

Національне виховання в Україні було і залишається передусім на моральних засадах. Загально визнано, що мораль (від латинського слова *moralis* – моральний) – це особлива форма суспільної свідомості та вид суспільних відносин (моральні відносини); один з основних способів регуляції дій людини в суспільстві за допомогою певних норм. На відміну від простого звичаю чи обряду, моральні норми мають ідейне обґрунтування у вигляді понять "добра" і "зла", "справедливості" і "несправедливості", "честі" і "безчестя" тощо. Виконання вимог моралі санкціонується лише формами духовного впливу (суспільної оцінки, схвалення або осуду) [1, с. 444].

Мораль регулює поведінку і свідомість людини в усіх сферах суспільного життя – у праці, побуті, політиці, науці, сімейних та особистих відносинах. На відміну від особистих вимог, пред'явлених людині у кожній з цих сфер, принципи моралі мають соціально-узагальнююче значення, бо фіксують в собі те загальне й основне, що стосується культури, міжлюдських взаємовідносин і зберігається у багатовіковому історичному досвіді суспільства. Вони підтримують і формують відповідні типи мислення, суспільний устрій, спосіб життя й форми спілкування.

Отже, мораль має декілька аспектів: по-перше – це моральна діяльність, поведінка людей, вчинки, в основному вмотивовані; по-друге – моральні відносини людей, характерний спосіб регулювання поведінки; по-третє – моральна діяльність і відносини відбиваються й закріплюються моральною свідомістю. В цьому випадку мораль являє собою одну із форм суспільної свідомості [1, с. 444].

Мораль буде існувати доти, доки буде існувати людина, суспільство. Вона становить фундамент, який є основою благодійних діянь кожного члена суспільства у напрямку оберігання, зміцнення і примноження як загальнолюдських, так і національних духовних цінностей.

Поняття морального найширше досліджується етикою, ЕТИКА (лат. *ethica*, від грецьк. *ethos* – звичай) – філософська наука, об'єктом якої є мораль [2, с. 420]. Цей термін був уведений Арістотелем. Серед багатьох важливих і складних завдань, які необхідно вирішувати негайно, велику роль відведено також етичному вихованню, бо саме воно формує основи духовного світу

особистості, морально-етичних ідеалів людини, здатної розуміти, цінувати й створювати добро і красу, відчувати внутрішню потребу орієнтуватися на духовні цінності свого народу.

Протягом передісторії людського суспільства моральні уявлення людей формувалися стихійно. Етика ж навчила людей розробляти ті моральні уявлення, які відповідають їх історичним потребам. "Етика вбачає своє завдання не тільки в тому, щоб розкрити суть моралі і її теоретичні основи, а й насамперед у тому, щоб навчити моралі – запропонувати ідеальну модель міжлюдських відносин, в якій немає відчуженості між індивідом і родом, а щастя збігається з добром. Такою є кінцева ціль моральності. Ціль етики – створити в суспільстві таку атмосферу, щоб більшість цілком імпульсивно, тобто без вагань, здійснювала б вчинки, які ведуть до благополуччя всіх, на превелике щастя кожного зокрема" [3, с. 41].

Моральне виховання – один із видів виховання, полягає у цілеспрямованому формуванні моральної свідомості, звичок і навичок поведінки людини відповідно до певної ідеології [1, с. 445].

У народних традиціях, звичаях, досвіді закладено мудру народну філософію, своєрідний моральний кодекс, визначено поведінкові норми – бути чесним, правдивим, скромним, милосердним, турбуватися про батьків, поважати старших. Важливе місце в системі морального виховання посідає утвердження принципів загальнолюдської моралі: правди, любові, справедливості, доброти, патріотизму, працелюбності, інших чеснот.

Зумовлюється моральне виховання кінцевою метою: виховати в людині ті цінності, в яких зацікавлене суспільство, які відповідають інтересам самої людини. Моральне виховання – складний, суперечливий і тривалий процес, що здійснюється під впливом людей, життєвих явищ, матеріальної та духовної сфери і стосується всіх якостей особистості.

З визнанням пріоритету загальнолюдських цінностей у вихованні молодих поколінь в педагогічній теорії формується більш глибоке розуміння суті процесу виховання та ролі у ньому народних виховних традицій.

Народні традиції розглядаються як об'єктивне суспільно-історичне явище, властиве не лише матеріальній, а й духовній сфері. Сам термін "традиція" (traditio) в перекладі з латинської означає "передача, перехід", у найбільш широкому розумінні

означає історичну спадкоємність об'єктивних явищ, діалектичний зв'язок між минулим, сучасним і майбутнім станом, передбачає певну логіку їх розвитку [2, с. 354].

На формування традицій, звичаїв і обрядів впливає ряд факторів: соціально-економічні умови походження, спорідненість мов, культур, особливості психічного складу нації, народності, мораль, релігія і т.д. У народній педагогічній системі традиції, звичаї, обряди виступають як взаємопов'язані форми виховного впливу на особистість, служать засобами передачі від покоління до покоління народного досвіду, регулюють поведінку індивіда через світоглядні уявлення, ідеали, цінності.

Поняття "традиція" має декілька значень. По-перше, це стійко усталені, успадковані від попередніх поколінь найбільш узагальнені звичаї та форми побуту. У такому розумінні поняття "традиція" наближається до поняття "звичай", але все ж вони не тотожні: традиції включають у себе багато інших звичаїв, обрядів, ритуалів. Розглядаємо їх як співвідношення властивостей і якостей предметів, що складають сукупність властивостей, ознак та рис предметів. По-друге, до традицій належить найбільш узагальнена, масова та урочиста частина звичаїв, церемоній та ритуалів. Наприклад, свята, демонстрації, паради, герби, титули, знамена, гімни, марші. Яскрава обрядовість та зовнішня пишність таких традицій створює у нас враження, нібито всі традиції хороші. І часто в уявленні людей "традиція" набуває завжди позитивного характеру. Але сутність традицій треба визначати не за зовнішніми ознаками, а за їх змістом. По-третє, поняття "традиція" трактується як таке, що дедалі ширше вживається в різних формах суспільної свідомості – науці, літературі, мистецтві. Зони є складником народної педагогіки, що містить у собі цілісну систему високоефективних ідей, принципів і методів, засобів, прийомів і форм роботи з учнями [4, с. 135].

До розробки проблеми народних традицій та морально-етичного виховання були причетні кращі інтелектуальні сили України: письменники, педагоги, філософи, психологи, історики, етнографи.

Питання морального виховання з використанням народних традицій висували в різний час філософ-просвітитель і поет-гуманіст Г.С.Сковорода, вчений-педагог, письменник і історик О.В.

Духнович. Вони справедливо вважали, що суть виховання закладена в природі самого народу. Велику увагу вчені приділяли традиційним народним святкам, звичаям, обрядам [5, с. 157].

Суть морального виховання, вважав Г.С. Сковорода, полягає в розвитковій зміцненні доброчесності. Цінувати людину треба не за її матеріальне багатство, чин, посаду, зовнішній вигляд, становище в "світі", а за її внутрішню красу, за її розум і моральні якості.

Рисами високої моральності людини він уважав патріотизм, любов до своєї Вітчизни, поєднання особистих і громадських інтересів, чесність, порядність, скромність, совісність, гуманність, дружбу з добрими людьми, оптимізм, життєрадісність. Шлях до морального вдосконалення людини він шукав у самопізнанні, освіті, науці. Найважливішим є те, що філософ і митець не лише повчав інших, "як стати і бути людиною, як жити, а й жив чесно, в гордім бунтарстві проти можновладних хижаків узгоджуючи власні вчинки з проповідуваними теоріями" [6, с. 17].

Багато уваги вихованню молодого покоління приділяли українські письменники Т.Г. Шевченко, І.Я. Франко, М.М. Коцюбинський, П.А. Грабовський, Леся Українка. Вони вважали, що виховання не повинно бути відірваним від рідного ґрунту. Знання історії свого народу, національних традицій допомагає людині знайти своє місце в суспільному та особистому житті.

Митці стверджували, що духовність, гуманізм, сердечність, любов, співчуття є не просто абстрактними моральними категоріями, а результатом виховання, найважливіші риси людини.

На думку І.Я. Франка, "Кожна людина, а тим більше людина, що живе у суспільстві і на кожному кроці суспільством тісно зв'язана, мусить виробити собі певне коло понять про людське життя, про поведження з людьми; це є розуміння вірності, справедливості, дружби і добра. Ці поняття служать основою моралі, що є предметом останньої і найвищої науки – етики" [7, с. 32].

Ідеї моральності в працях філософів Л.М. Архангельського, О.Г. Дробницького, І.С. Кона, В.Г. Немировського, Ю.М. Смоленцева та ін. пов'язані з демократизацією всієї системи суспільних відносин і розглядаються у світлі діалектики моральних вимог та реалізації їх у суспільній практиці.

Даючи аналіз ціннісної природи моралі і розкриваючи її суть, філософи вказують на необхідність розуміння школярами моралі й етики в єдності.

Питання моральних та етичних ідеалів українців висвітлює філософ з діаспори М. Шлемкевич у монографії "Загублена українська людина". Він вважає, що в різні історичні епохи в Україні мали місце моральні та естетичні взірці, які суттєво відрізнялися один від одного. Про актуальність і особливу важливість цієї проблеми йдеться в роботах Ю. Бойка "Шлях нації", В. Винниченка "Відродження нації", Д. Донцова "Дух нашої давнини".

Сучасна теорія морального виховання школярів опирається на результати досліджень психологів: В.Г. Ананьєва, І.Д. Беха, А.А. Бодальова, Л.Л. Божович, Л.С. Виготського, А.Г. Ковальова, О.М. Леонтьєва, А.В. Петровського, П.М. Якобсона та ін. Вчені розкривають закономірності морального виховання, з'ясовують взаємозв'язки та взаємозалежності, виявляють внутрішні механізми цього процесу. Вони розглядають моральне виховання як одну з неодмінних умов розвитку особистості і вважають це об'єктивною потребою прогресу всього суспільства.

Окремі аспекти досліджуваної проблеми з урахуванням специфіки народної освіти в Україні розглядалися Ф.Г. Дунаєвським, Г.С. Костюком.

Г.С. Костюк підкреслював, що виховання моральних якостей особистості успішно здійснюється, якщо воно пробуджує у неї прагнення до самовиховання і керує його реалізацією. Це прагнення особливо актуалізується у підлітків і старшокласників із характерною для них тенденцією до самостійності, до самоствердження своєї особистості. Виховання особливо успішно формує в учнів моральні й інші якості, що спрямовує тенденції учнів до самовиховання, підтримує їх, спирається на них. Моральні риси особистості формуються завдяки конкретним діям, вчинкам [8, с. 405].

Із психологів української діаспори, які зробили певний внесок у розв'язання проблеми морально-етичного виховання, можемо назвати О. Кульчицького, І. Мірчука, В. Яніва.

Певні ціннісні орієнтації в досліджуваній проблемі нам дало творче осмислення ідей зарубіжної філософсько-педагогічної науки. Прогресивні зарубіжні вчені К. Роджерс, Р. Бернс, А. Маслоу,

Д. Дьюї, прагнучи реалізувати ідею гуманізації педагогічного процесу, пропонують різні методики і формування в учнів позитивних ціннісних орієнтацій.

Англійський педагог і психолог Р. Бернс вказує на важливість процесу передачі молодому поколінню досвіду і знань, що повинно стати визнанням природної і неминучої цінності кожної людини, важливості людських взаємин у процесі виховання [9, с. 28]. На думку А. Маслоу, саме школа повинна допомогти дітям дивитися навколо себе та учити вірити у "буттєві цінності": любов, істину, красу, добро, простоту, чесність, цільність.

Англійський вчений і письменник К. Льюїс вважав, що неодмінною умовою передачі молодому поколінню накопиченого цивілізацією досвіду і знань є визнання природної цінності кожної людини, важливості повсякденних взаємовідносин. Прихильником практичної теорії морального виховання є американський професор Д. Дьюї, який вважав, що виховання необхідно наближати до життя.

Освіта й інтелектуальна підготовка, відірвана від морально-етичного виховання, часто породжує "освічене дикунство". А освічений дикун у сто разів страшніший від неосвіченого. Очевидно, це й дало підставу К.Д. Ушинському відзначити: "Моральний вплив становить головне завдання виховання, значно важливіше, ніж розвиток розуму взагалі, наповнення голови знаннями і роз'яснення кожному його особистих інтересів" [10, с. 58].

Важливе значення мають праці А.С. Макаренка, який вважав необхідністю поглиблювати і зміцнювати зв'язки школи з життям, з тими проблемами, які воно ставить. Вій підкреслював, що виховна роль народних традицій і звичаїв полягає у створенні атмосфери, в якій неможливі негативні вчинки. Тут, на його думку, значну роль відіграє досвід старших, повага до них. А.С. Макаренко підкреслював, що моральні потреби повинні органічно переплітатися з дисциплінованою поведінкою [11, с. 121]. У педагогічній діяльності він використовував елементи народної педагогіки, був зацікавлений у проведенні народних свят, народних ігор, збереженні традицій.

Проблемі формування загальнолюдських форм моралі велику увагу приділяв В.О. Сухомлинський. У своїй практичній діяльності він давав уроки людяності, завжди хотів розбудити в душі молоді людини доброту, сердечність, чуйність, порядність. Суттєве значення для здійснення морально-етичного виховання

учнів мають праці великого педагога: "Як виховати справжню людину", "Педагогіка серця", "Серце віддаю дітям", "Моральні заповіді дитинства і юності", в яких використовуються традиції народного виховання, праці, побуту, свят тощо. Він вважав ідеалом людину, якій притаманні риси, характерні народній моралі і традиціям: любов до рідної землі, до праці, повага до старших, щедрість, скромність, непримиренність до зла, глибокі родинні почуття. А почуття – зазначав В.О. Сухомлинський, – це плоть і кров моральної переконаності, принциповості, сили духу; без почуттів моральність перетворюється на сухі, безбарвні слова, що здатні виховати лицемірів [12, с. 155].

Особливу цінність сьогодні має праця Г.І. Ващенко "Виховний ідеал", у якій підкреслюється, що націю творять спільне походження або спільність крові, спільність території, спільна мова, спільна культура, традиції і свідомість своєї окремоті. Особливо велику роль відіграють традиції у збереженні нації, яку інколи визначають як цілісність минулих, сучасних і майбутніх поколінь. Завдяки традиціям зберігається й розвивається національна мова, без якої неможливе існування нації, релігія, звичаї, здобутки мистецької творчості, світогляд, народні ідеали – все, що створює обличчя народу, що відрізняє його від інших народів" [13, с. 101]. Зберігання своїх традицій і пошана до них – це важливий національний обов'язок людей і, зокрема, молоді.

Аналізуючи надзвичайну живучість української нації, Г. Ващенко підкреслював, що український народ високо стоїть у моральному аспекті саме тому, що підвалини його традиційних виховних ідеалів базуються на християнській релігії. "Із любові до Бога й Батьківщини", як основних рис характеру української молоді виникають інші риси [13, с. 101]. Такими позитивними рисами він називає високу безкомпромісну принциповість, чесність, високоморальні сімейні обов'язки.

Життя українців регулюється звичаями, які, за висловом О. Воропая, є тими прикметами, "по яких розпізнається народ не тільки в сучасному, а і в його історичному минулому". Вони стали "неписаними законами, якими керуються в найменших щоденних і найбільших всенациональних справах". Автор проголошує, що "в усіх народів світу існує повір'я, що той, хто забув звичаї своїх батьків, карається людьми і Богом. Він блукає по світі, як блудний

син, і ніде не може знайти собі притулку та пристановища, бо він загублений для свого народу" [14, с. 5].

Неабияку цінність становлять праці відомого дослідника української етнопедагогіки М.І. Стельмаховича "Мудрість народної педагогіки" (1973), "Педагогіка життя" (1980), "Народна педагогіка" (1985). Використовуючи широкий і різнобічний матеріал українського фольклору, етнографії, художньої літератури, повсякденної практики, автор розкриває сутність педагогіки – її роль і місце у вихованні молоді на сучасному етапі, також форми і методи народного виховання.

Відновлення традицій, звичаїв і обрядів допоможе українцям "орієнтуватися у складній справі вивчення душі народної, а неукраїнців більше ознайомить з кровним по духу братом, що був досі для них "таємним незнайомцем", українцем, надбання норм моралі якого стали нині загальнолюдськими", – вважає Г.О. Булашев [15, с. 22].

Особлива роль у формуванні норм моралі як духовного виховання відводиться національним релігійним традиціям, православної християнській церкві. Національна школа мусить бути відкритою для релігії і церкви й тісно співпрацювати з ними із метою найшвидшого повернення фундаментальних загальнолюдських цінностей, моральності. Християнство утверджує загальнолюдські ідеї та ідеали добра, правди, справедливості, благородства, милосердя тощо". Насильницьке видалення релігії з усіх суспільних сфер, у тому числі й зі школи спричинило перерву традицій, що формувалися віками.

Поряд із класовими принципами моралі існували норми, які були загальноприйнятими для всіх історичних епох. Вони тісно пов'язані з простими нормами взаємин людей, які зафіксовані ще в Біблії: "Шануй свого батька та матір свою"; "Не вбивай"; "Не чини перелюбу"; "Не кради"; "Не свідчи несправедливо проти ближнього свого" [16, с. 187].

Традиції, звичаї і обряди об'єднують минуле і майбутнє народу, старші і молодші покоління, інтегрують етнічну спільність людей у розвинену сучасну націю.

У навчальних програмах з української і світової літератури є чимало художніх творів, які можуть стати істотним визначальним фактором у формуванні характеру молодшої особи, її неповторного

духовного світу, світоглядних переконань, насамперед у вихованні та розвитку естетичних смаків, рис високої моральності, національної свідомості у сприйнятті навколишнього світу.

Закономірності розвитку літератури розкриваються на матеріалі творчості найвизначніших письменників, яка містить найбільший потенціал з точки зору виховання в учнів високих морально-етичних якостей та естетичного ставлення до дійсності. Практично це реалізується в читанні й розумінні текстів художніх творів, у виробленні умінь та навичок: їх ідейно-художньої оцінки, осягненні змісту, у співвіднесенні його з сучасними завданнями морально-етичного виховання.

Автори програм акцентують увагу на моральному змісті художнього твору. Наприклад: Вальтер Скотт "Айвенго". Утілення в образі Айвенго кодексу лицаря, художні засоби створення образу. Зіткнення добра, краси й справедливості із жорстокістю.

Василь Володимирович Биков "Альпійська балада". Протиставлення сили дружби і кохання світу насильства.

Джеймс Олрідж "Останній дюйм". Проблема взаємин між батьками й дітьми. Віра у внутрішні можливості людини, подолання нею життєвих випробувань, здатність до порозуміння. Утвердження сімейних цінностей.

Під час вивчення Редьярда Кіплінга "Балада про Схід і Захід", автори звертають увагу на примирення Сходу і Заходу. Ідеї миру і дружби. Проблеми духовного випробування людини та її моральної стійкості у вірші Р. Кіплінга "Якщо ...". Його провідна ідея – людина має залишатися собою у різних життєвих випробуваннях, зберігати вірність моральним принципам.

Формуванню морально-етичних почуттів сприяють включені до програми уривки з Біблії. "Національна школа повинна виховувати кращі надбання історії релігії і церкви з метою найшвидшого повернення загальнолюдських цінностей, моральності.

Не слід відмежовуватись від того, що у процесі зародження та становлення української національної системи виховання і у наш час релігійні виховні традиції помітно впливають на молодь, особливо сімей віруючих, яких нині в Україні мільйони".[3, 88] Християнське тлумачення морального, етичного стало загально-визнаною основою етики в наступні часи. Моральне вдосконалення

людини, до якого закликає християнство, переслідує мету перетворити цей світ на краще.

Морально-етичне виховання особливо актуальне в наш час, коли світ переконався у пріоритеті загальнолюдських начал над будь-якими іншими. Наше суспільство у пошуках духовних орієнтирів все більше звергається до загальнолюдського досвіду, мораль розглядається як один із шляхів утвердження загальноприйнятих цінностей.

Літературні твори володіють універсальною здатністю впливати на формування світогляду особистості, акумулювати духовний досвід попередніх поколінь і перетворювати його на особистий досвід кожної людини.

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що загальнолюдські й національні цінності, що набули сьогодні універсального значення в усьому світі, допомагають формуванню духовно багатой особистості, громадянина України, що має високу культуру, широкий кругозір, творчі здібності, високі моральні ідеали. Під час вивчення літератури треба звертати увагу на критерії моральності, які виробило людство.

Література

1. Український радянський енциклопедичний словник.: У 3-х т. – К.: Головна редакція Укр. рад. енциклопедії, 1987. – Т.2. – 735 с.
2. Краткий словарь по этике / Под. ред. А.А. Гусейнова, И.С. Кона. – 6-е изд. – М.: Политиздат, 1989. – 543 с.
3. Кропоткин П.А. Этика. – М.,: Политиздат, 1991. – 494 с.
4. Большая Советская Энциклопедия: В 30 т. /Гл. ред. А.М. Прохоров. 3-е изд. – М.: Советская эциклопедия, 1977. – Т. 26-624 с.
5. Духнович А.В. Народная педагогика в пользу училищ и учителей сельских Ч.1. – Львов, 1857, – 92 с.
6. Кононенко П.П. Проблема гуманізму в укр. літ. на сучасному етапі. – К.: Дніпро, 1971, – 151 с.
7. Франко І.Я. Твори: В 20-ти т. – К.: Держлітвидав, 1956. – Т. 19. – 809 с.
8. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. – К.: Рад. школа, 1989. – 607 с.
9. Бернс Р. Развитие Я. Концепции и воспитание. – М: Прогрес, 1986. – 419 с.

10. Ушинський К.Д. О народности в общественном воспитании // Педагог. соч.: В 6-ти т. – М.: Педагогика, 1988. – Т. 1. – 414 с.
11. Макаренко А.С. Виховне значення дитячої літератури. Твори: В 7 т. – К.: Рад школа. – 1995. – Т.7. – 575 с.
12. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т. 4. – 640 с.
13. Ващенко Г. Виховний ідеал. – Полтава: Ред. газети "Полтавський вісник", 1994, – 191 с.
14. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. – К.: Оберіг, 1993. – 589 с.
15. Булашев Г.О. Український Народ (У своїх легендах, релігійних поглядах і віруваннях). – К.: Довіра, 1993. – 414 с.
16. Біблія. – К.: Біблійні товариства, 1990. – 856 с.

Жук Т.В., Жук А.В.

РОЛЬ НЕВЕРБАЛЬНИХ ЗАСОБІВ У ДІЛОВОМУ СПІЛКУВАННІ

Ділове спілкування – цілеспрямований двосторонній процес обміну інформацією між партнерами. Людина, яка спрямовує інформацію (комунікатор), і людина, яка її приймає (реципієнт), у діловому спілкуванні постійно міняються місцями, завдяки чому у людей, що спілкуються, має бути однакове розуміння не тільки значень, а й змісту слів. Ефективне ділове спілкування – це не стільки обмін значеннями, скільки обмін думками. Більше того, це пошук спільного рішення.

Ділове спілкування репрезентує спільну мовленнєву діяльність, особливу форму контактів його суб'єктів, які представляють певну організацію, установу, компанію тощо. Воно переслідує конкретну мету, включає обмін інформацією, пропозиціями, вимогами, поглядами, мотивацією з метою розв'язання конкретних проблем як всередині організації, так і за її межами, а також укладення контрактів, договорів, встановлення інших відносин між підприємствами, фірмами, організаціями. У зв'язку з цим зростає

кількість економічних контактів і разом з цим виникають труднощі у розумінні партнерів різних національних культур у діловому спілкуванні, метою якого є організація, регулювання, оптимізація професійної, наукової, комерційної чи іншої діяльності. Іноді непорозуміння пов'язані не тільки з неправильно вжитими вербальними (мовними) засобами, а й з недостатнім знанням про те, яку важливу роль відіграють невербальні засоби спілкування.

Невербальні засоби – це система немовних знаків, що є засобами для обміну інформацією між людьми. Взаємообмін інформацією за допомогою немовних комунікативних елементів, які разом із засобами мови забезпечують створення, передавання й сприйняття повідомлень називається невербальним спілкуванням. До нього належать міміка, жести, вираз очей, постава, тип одягу, зачіска, а також інтонація, тембр голосу й ін.

Із психологічних даних, людина, як соціальна істота, пізнає навколишнє середовище в такий спосіб: 80 % – зором; 1,5 % – на слух; 3 % – на дотик; 1 % – на смак; 1 % – нюхом. Тож зрозуміло наскільки важливе для нас невербальне спілкування.

Засоби несловесного впливу вивчає кінесика (код жестів і рухів), фізіогноміка (зовнішній вигляд як засіб комунікації), такесика (сприйняття й використання дотику в спілкуванні), проксеміка та хронеміка (простір і час як коди спілкування). Вираз обличчя, гра інтонації, підвищення чи пониження голосу, пауза, жести, рухи тощо – все має своє значення. Але слід пам'ятати, що той чи інший жест має різне значення в різних країнах.

Кінетичні невербальні засоби є найважливішими у спілкуванні. Так, наприклад, у США нуль, утворений великим і вказівним пальцем, говорить, що все нормально, добре, прекрасно, «ОК». У Японії цей жест означає гроші, в Туреччині – «я тебе вб'ю», а в Португалії та деяких інших країнах сприймається як непристойний.

Італійці й французи роблять багато жестів руками, коли треба рішуче підтвердити свої слова чи надати бесіді невимушеного характеру. Коли француз захоплюється чимось, то він з'єднує кінчики трьох пальців, підносить їх до губ і, високо піднявши підборіддя, посилає в повітря ніжний поцілунок. Та коли француз потирає вказівним пальцем нижню частину носа, він попереджає, що треба бути обережним, цій людині не можна

довіряти.

Якщо по носі постукує себе італієць (справа чи зліва), то це означає: «Бережися». У Нідерландах такий жест має інше значення – «я п'яний» чи «ти п'яний», а в Англії – конспірація й секретність.

Коли німець, француз чи італієць вважають якусь ідею безглуздою, то виразно стукають себе по голові. Якщо ж себе стукає по лобі британець, то це означає, що він задоволений собою. Коли стукає себе по лобі голландець і витягує вказівний палець вгору, це вказує на те, що він належним чином оцінив розум співбесідника. А відведений вбік палець має протилежне значення.

Німці, коли захоплюються чією-небудь ідеєю, то піднімають уверх брови. У Британії цей жест розцінюється як вираження скептицизму.

В Італії, США, Франції та Фінляндії, наприклад, рух пальця із сторони в сторону виражає легкий осуд, загрозу чи заклик прислухатися до того, що було сказано. Якщо жестом треба висловити догану, то вказівним пальцем водять із сторони в сторону біля голови.

У нас піднятий вгору великий палець означає найвищу оцінку, а в Греції – «заткнись».

У країнах Близького Сходу подарунки, їжу гроші дають тільки правою рукою, оскільки ліва рука вважається нечистою.

В Йорданії проведення по зубах великим пальцем символізує обмеження фінансових можливостей.

Поцілунок у маківку в Саудівській Аравії означає вибачення.

На думку А. Піза, одного з найвідоміших фахівців з питань спілкування, передача інформації відбувається за допомогою слів всього лише на 7 відсотків, звуковими засобами (тон голосу, інтонація звуків) – 38 відсотків, а невербальними – 55 відсотків [4, 13]. Дослідження фахівців щодо невербальних засобів спілкування свідчать, що в середньому людина говорить словами тільки протягом 10 – 15 хвилин в день і що кожне речення звучить не більше 2,5 секунд. Доведено, що словесне спілкування в бесіді займає менше 35 відсотків, тоді як 65 відсотків інформації передається невербальними засобами [7, 143].

Звичайно, вербальні й невербальні засоби слід використовувати не ізольовано, а в єдності, оскільки вони підсилюють взаємодію між співбесідниками, хоча більшість

дослідників вважають, що вербальні засоби використовуються для передачі чистої інформації, а невербальні – для обговорення міжособистісних відносин, а в деяких випадках використовуються замість мовних повідомлень.

На думку американських учених, для формування першого враження від співрозмовника важливими є перші чотири хвилини зустрічі, а деякі вважають, що досить і двох [3].

Поль Сопер розробив систему правил, яких треба дотримуватися діловій людині при жестикуляції [5. 180].

1. Жести мають бути природними. Використовувати їх треба лише тоді, коли вони потрібні.

2. Жестикуляція не повинна бути безперервною. Слід пам'ятати, що не кожна фраза потребує супроводу у вигляді жесту.

3. Потрібно керувати жестами. Жест не повинен відставати від підкріплюваного ним слова.

4. Жестикуляція має бути різноманітною. Не слід користуватися одним і тим самим жестом у всіх випадках.

5. Жести повинні відповідати своєму призначенню, тобто відповідати характеру мовлення й адресатові.

Серед невербальних засобів спілкування важлива роль відводиться міміці.

Міміка – це експресивні рухи м'язів обличчя, що виражають внутрішній психічний стан людини, її почуття, переживання, настрої в певний момент часу.

Міміка також має національні особливості. Зокрема, усмішки на обличчях британців, скандинавів або німців позначають прогрес у переговорах, але вони можуть виражати зніяковілість чи гнів, якщо усміхаються японці.

З мімікою тісно пов'язаний візуальний контакт, тобто погляд, що становить важливу частину спілкування.

Залежно від локалізації спрямованості очей на співрозмовника розрізняють світський, діловий та інтимний погляд.

Погляд, який не опускається нижче лінії очей і спрямований у трикутник, вершиною якого є точка посеред чола, а основою – лінія між очима, є діловим. Соціальний погляд фіксується нижче лінії очей. А погляд, який спрямований у трикутник між очима і грудьми, є інтимним.

Очі – дзеркало душі і є найвиразнішою частиною нашого тіла. У деяких культурах народів світу, де великий "простір комфортного спілкування", співрозмовники дивляться один на одного увесь час. Особливо це помітно в Іспанії, Греції та в арабських країнах. У Японії така поведінка сприйматиметься як груба: як правило, в очі дивляться 10 секунд (частіше це буває перед початком розмови), потім очима зустрічаються принагідно.

Н.В.Ботвина, у своїй статті «Роль кінетичних невербальних засобів спілкування у міжнародній діловій комунікації» зазначає, що контакт очей позначає довіру між реципієнтом та комунікатором, їх відкритість, однак затримка погляду на очах партнера свідчить про намагання домінування. Установлено, що співрозмовники з дуже високим статусом дивляться один на одного досить рідко. Люди часто дивляться на того, чий статус набагато вищий від їх власного, і значно рідше – на людину з нижчим статусом.

Традиції слов'янського етикету вимагають, щоб ті, хто говорить, дивились один на одного, причому не "пустими очима", а уважно й зацікавлено. А в японському етикеті правила ділового спілкування дещо інші. Наприклад, при офіційних відносинах не дозволяється дивитись в очі людині з вищим статусом. Це розглядається як виклик, неповага.

Серед елементів проксемики важливе значення займає міжособистісний простір – відстань, на якій співрозмовники знаходяться один від одного, оскільки відстань між ними впливає на їх «комфортність». Виділяють такі види зон спілкування:

Інтимна зона (15 – 46 см) – це найбільш приватна зона міжособистісного контакту, характерна для спілкування з близькими, батьками, родичами.

Особиста зона (46 – 120 см) – це оптимальна відстань для спілкування з друзями й однодумцями. Варіації в межах особистої зони різноманітні – від ввічливої до теплої цікавості до співрозмовника, від роздратування до співчуття і т.д.; рукостискання чи обійми, спільний обід – усі ці дії надають можливість змінити ворожу емоційну ситуацію з мінімальними витратами для себе [6, 61 – 62].

Зона соціального спілкування (1,2 – 2,0 м) – це найзручніша відстань для формального спілкування, яка встановлюється на переговорах (перемовинах) з приятелями й колегами по роботі.

Формальна зона (2,0 – 3,6 м) – ділові переговори, візити до вищих чиновників.

Загальнодоступна або публічна зона (більше 3,6 м) спілкування з великою групою людей на публічних зібраннях.

Величина кожної зони визначається ситуацією спілкування, національністю особистості, статусом співрозмовника. Так, наприклад, на близькій відстані спілкуються араби, японці, французи, греки, іспанці, народи Південної Африки. Середня відстань є характерною для англійців, шведів, німців, австрійців, жителів Швеції. Біле населення Північної Америки, австралійці та новозеландці спілкуються на великій відстані.

У діловому спілкуванні вироблені такі найбільш прийнятні правила:

- потрібно дотримуватися міри в дистанціюванні, що визначається ситуацією;

- не варто починати спілкування з відстані більш ніж 4 м. Найбільш прийнятними на такій дистанції може бути посмішка чи кивок головою на знак привітання;

- перші фрази краще говорити на відстані соціальної зони (залежно від близькості відносин з партнером);

- найголовнішими, важливішими ідеями, інформацією з партнером обмінюються в особистій зоні;

- відстані, треба долати поступово, а не перескакувати через одну чи дві зони. У такому разі легше досягти згоди, виважено розв'язати проблему;

- не порушувати визначену зону, особливо інтимну, у ділових стосунках.

Отже, як бачимо, невербальні засоби комунікації – невід'ємна частина нашого життя і щоб успішно здійснювати професійну діяльність, треба знати й уміти розпізнавати (читати) невербальні засоби спілкування.

Література

1. Ботвина Н.В. Роль кінетичних невербальних засобів спілкування у міжнародній діловій комунікації // Вісник Академії адвокатури України / Н.В.Ботвина. – К, 2009. – С. 209 – 215.

2. Жук Т.В. Українська мова за професійним спрямуванням: навч. посіб. – 2-ге вид., виправл. та доповн. / Т.В.Жук. – Ніжин, 2014. – 297 с.

3. Морозов А. Деловая психология : Курс лекций : Учебник для высших и средних специальных учебных заведений / А.Морозов. – СПб., 2002. – 229 с.

4. Пиз А. Язык телодвижений. Как читать мысли других по их жестам / А.Пиз. – Нижний Новгород, 1992. – 265 с.

5. Сопер П. Основы искусства речи / П.Сопер. – М., 1958. – 428 с.

6. Фишер Р. Как добиться Да или Переговоры без поражения: Гарвардский метод / Роджер Фишер, Уильям Юри, Брюс Патон. – М., 2008. – 228 с.

7. Шапарь В.Б. Мастерство общения в любой ситуации / В.Б.Шапарь. – Харьков, 2008. – 233 с.

Шевчук С.В., Клименко В.І. Українська мова за професійним спрямуванням : Підручник / С.В.Шевчук, І.В.Клименко. – К., 2010. – 696 с.

В. В. Єфремов

ВИБІР ПРОФЕСІЇ ЯК ДЖЕРЕЛО ПРИСКОРЕНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Людська спільнота, будучи частиною безмежного всесвіту, має складну ієрархічну будову, в якій кожна людина, у відповідності до суспільного поділу праці, займає своє місце. Як і у природному середовищі, у суспільстві діє система відбору, яка включає в себе природну і соціальну складову. Природний компонент відбору є визначальним, бо він враховує дійсні можливості людини і її схильність до певних видів діяльності. Соціальний відбір не дає змоги виявити справжніх талантів. Відбір на основі соціальних інститутів використовується суспільством тоді, коли немає змоги здійснити природний відбір (не розроблені критерії та його принципи). Недолік даного процесу полягає у тому, що до уваги беруться не обов'язково об'єктивні чинники, а переважає його величність суб'єктивізм (сімейственість, родинні стосунки,

знайомства, протекціонізм, корпоративні зв'язки, тощо). Наслідком такого відбору є: непрофесіоналізм, некомпетентність, невміння самостійно приймати відповідальні рішення. Ключові посади в суспільстві потрапляють в руки до тих, хто в силу обставин не здатний виконувати належним чином свої функціональні обов'язки. Перед людською цивілізацією стоїть завдання наблизитись до природного відбору, звести до мінімуму роль суб'єктивного фактора, який здатний вирішити долю людини. Це передбачає подальше пізнання природи людини і природи суспільства, перетворення процесу пізнання на важливий елемент суспільного розвитку. Дослідницька робота у даному напрямку дасть змогу виявити справжніх лідерів в усіх сферах суспільного життя, що є вагомим аргументом на користь професійного відношення до справи.

Протягом тривалого часу у духовному житті суспільства панувала думка, що вибір людини, яка наділена волею, свідомістю та власними інтересами, є єдино вірний. Щоб вона могла зробити цей вибір, їй потрібна лише особиста свобода, яка стає метою суспільного розвитку. Отримання людиною особистої свободи стає ознакою цивілізованості, гуманізму та демократизму. Але, незважаючи на особисту свободу при здійсненні вибору, життя засвідчувало про наявність «численних помилок», що ставало підставою для персональних трагедій. Виходить, що особиста свобода людини як соціальної істоти не є гарантом її щастя, оскільки не кожен здатний нею вдало розпорядитися.

Кожна людина з'являється на світ неповторною і має виконати свою місію, залишаючи слід у житті суспільства. Це відбувається за умов, коли вона протягом всього життя не втратить самобутності і буде діяти відповідно своєму призначенню закладеному в ній. Вагоме місце у житті людини займає трудова діяльність, приступаючи до якої вона змушена здійснювати вибір професії, який має для неї доленосне значення. Зробити цей вибір в процесі прискореної еволюційної трансформації світового господарства стає дедалі все складніше, оскільки під впливом НТР і впровадженням у суспільне виробництво новітніх технологій невиданими темпами відбувається поглиблення і диференціація суспільного поділу праці, що знаходить відображення у появі нових професій і відмирання старих. Якщо раніше час існування професії

перевищував час існування людини, що давало можливість протягом всього життя працювати за даною спеціальністю і готувати до неї нащадків, створюючи трудові династії, то в сучасних умовах ситуація корінним чином змінилася. Людині протягом власної трудової діяльності потрібно декілька разів здійснювати вибір професії. Поступово проблема вибору професії із особистої і персоніфікованої перетворюється у загальнолюдську і глобальну, бо від цього залежить прискорений поступальний розвиток людської цивілізації. Вдало здійснений вибір професії дає можливість досягти вершин професіоналізму, здатний принести людині задоволення від праці, зробити її щасливою. У протилежному випадку праця перетворюється у обтяжливу, буденну справу, яка нагадує відбування певної повинності і передбачає використання елементів примусу, бо людина добровільно обмежує свою свободу, насилуючи власну природу.

Трудова діяльність людини, обумовлена її природою, включає в себе працю як потребу і працю, яка виконується за винагороду. Дані складові компоненти праці як багатогранного виду людської діяльності можуть не знаходитись у відповідності один до одного. Дисгармонія між ними засвідчує про відсутність функціональної залежності (той, хто працює краще, не завжди має пристойний рівень життя, а той, хто має належний рівень життя, не завжди має вагомі трудові здобутки). Можна бути талановитою людиною, професіоналом від Бога, отримувати задоволення від праці, і не мати пристойних умов існування, бо праця не була належним чином оцінена суспільством. Історичний досвід людської цивілізації засвідчує, що багато винахідників, талановитих людей змушені були жити у злиднях, не отримуючи задоволення від життя, хоч інші творчі особи – отримували визнання вчасно (фортуна поверталася до одних лицем, а до інших – спином).

Потрібно звернути увагу на феномен, який впливає на економічну поведінку більшості людей та на їх трудову активність. Більша частина населення уникає ставити перед собою великі цілі і напружено працювати протягом життя, а обмежується «малими справами», опановуючи і користуючись спільним світовим досвідом. За оцінками фахівців, це стосується, в першу чергу, країн з перехідною економікою, до яких відноситься і Україна [2, с. 4]. Будучи прагматичною від природи, людина починає розуміти, що

слід докладати зусилля не стільки на власні досягнення, скільки на отримання їх суспільного визнання. Витрачаючи більше зусиль і часу на патентування своїх винаходів, вона змушена відволікатись від творчого процесу, що стримує її розвиток.

Людина, маючи безпосередній вплив на розвиток суспільства, здатна сприяти цьому як безкоштовно, так і за гроші. З точки зору моралі, яка є найвищою чеснотою людини як соціальної істоти, це несправедливо, якщо одні за свої трудові здобутки мають пристойні умови життя, а інші – за аналогічні досягнення не отримують належного. Перед наукою стоїть завдання будувати таке суспільство, в якому трудові досягнення кожного отримали би і суспільне визнання і належне матеріальне забезпечення.

Без сумніву, матеріальний добробут людини повинен залежати від трудових досягнень, а ті, у свою чергу, від праці за покликанням (усі інші чинники добробуту не мають об'єктивної основи). Як свідчить практика, людина здійснює вибір професії інтуїтивно під впливом зовнішніх чинників і практичного досвіду, що не завжди відповідає її природній сутності. Не володіючи об'єктивною інформацією про нахил до відповідного виду діяльності, надіятись на здійснення нею оптимального вибору професії стає марною справою. Соціологічні дослідження проведені в Україні констатують, що майже 59% громадян жалкують про вибір своєї професії [3]. Це засвідчує про недостатній рівень професійної орієнтації.

Доведено, що вибір людиною професії можливий, коли вона є вільною, самодостатньою і сама розпоряджається власною долею. На цей вибір також впливають, діючи в суспільстві економічні відносини. Так, при капіталізмі вибір професії здійснюється під впливом життєвої необхідності, яка пов'язується з економічними чинниками. Цей вибір є вимушеним, а не добровільним, оскільки людина не має економічної свободи, основою якої виступає приватна власність.

Видатні представники наукового соціалізму К.Марксі Ф.Енгельс, будучи переконаними, що нове суспільство – це суспільство з більш високим рівнем розвитку продуктивних сил, вважали, що воно дасть можливість кожному вільно розвивати свою природу. Природний розвиток людини забезпечить природний розвиток суспільства. Така гармонія між людиною і суспільством – це ідеал,

до якого потрібно прагнути. Відстоюючи загальнолюдські цінності, класики наукового соціалізму розглядали нове суспільство, як таке, яке вбирає в себе весь позитивний досвід накопичений людством протягом всього свого тисячолітнього існування.

Потрібно зазначити, що погляди К. Маркса і Ф. Енгельса на нове суспільство перетерпіли суттєву трансформацію. Якщо на початку своєї політичної діяльності вони, знаходячись під впливом ідеалізму, відстоювали духовну свободу людини як найвищу цінність, висували положення, які відповідали реаліям життя і знайшли підтримку серед передової, прогресивної європейської громадськості та у представників різних політичних партій і політичних течій, то у подальшому їх висновки стають одіозними, штучними утвореннями, які не сприймаються фахівцями. Так, Ф. Енгельс у «Ельберфельдських промовах» доводив, що майбутнє комуністичне суспільство буде піклуватися «о создании для всех людей таких условий жизни, при которых каждый получит свободно развивать свою человеческую природу» [4, С. 554]

К. Маркс і Ф. Енгельс уявляли комунізм як суспільство, яке базується на суспільній власності, і в якому гроші будуть усунені із суспільного життя, а матеріальні стимули праці втратять своє значення, оскільки різниця у матеріальному добробуті сприятиме збереженню нерівності між людьми. У новому суспільстві всі будуть однаково матеріально забезпечені. Відкидаючи матеріальне стимулювання праці, класики марксизму більше значення починають надавати моральним стимулам, серед яких визначальною стає сама праця. Так, Ф. Енгельс у праці «Нариси до критики політичної економії» вважав, що у новому суспільстві «труд станет своим собственным вознаграждением» [5, С. 558]. Це стає можливим, коли кожна людина працюватиме за покликанням, а індивідуальна праця напряму отримає суспільне визнання. Таким чином, двигуном розвитку нового суспільства проголошується ентузіазм людини. Класикам марксизму не приходить у голову, що праця на ентузіазмі явище тимчасове і що вона рано чи пізно вичерпає себе.

У подальшому К.Маркс і Ф.Енгельс визначальним принципом функціонування комуністичного суспільства проголошують не свободу, а рівність. Річ у тому, що завдяки свободі мають місце відмінності у здібностях, що породжує нерівність у праці між

робітниками, а рівність передбачає приблизно однакові розумові здібності і приблизно однакові результати праці. У класиків марксизму виникла ідея зробити усіх універсальними робітниками, здатними виконувати будь-яку роботу. У спільній праці «Німецька ідеологія» вони акцентують увагу на особливостях праці при комунізмі, яка проявляється «в універсальному характере діяльності індивидів на основі існуючих виробничих сил» [6, С. 441]

Універсальний робітник повинен отримати універсальну підготовку, яка подавляє його природні задатки і робить усіх рівними стосовно праці. Це означатиме, що кожна людина здатна працювати на будь-якій роботі, які стають однаково рівноцінними для суспільства. Розвиваючи дане положення, Ф. Енгельс у праці «Принципи комунізму» обґрунтовує існування при комунізмі «людей со всесторонне розвитими способностями, людей способних орієнтуватися во всей системі виробництва» [7, С. 335]. Дане теоретичне положення вступало у протиріччя з реаліями життя. Універсалізм робітника на практиці стає проявом дилетантизму, коли він, маючи поверхові знання і досвід, здатний виконувати лише ту роботу, яка не потребує знань та кваліфікації. Маючи у своєму розпорядженні таких робітників, суспільство свідомо стримує суспільний поділ праці, який є показником розвитку його продуктивних сил.

Нове суспільство, на думку К. Маркса і Ф. Енгельса, представляє собою такий суспільний устрій, в якому людина підпорядкована суспільству, яке розпоряджається її долею. На переконання М.О. Бердяєва, соціалізм замість свободи вибору насаджує примусову свободу, відкидаючи поділ праці [8]. У ньому не людина обирає професію, а держава наперед визначає потребу у фахівцях і підготовлює їх згідно затвердженого плану. Таким чином одноосібний примус перетворюється у примус колективний.

Причиною нерівності між робітниками є не тільки відмінність у професіях, опанування якими потребує різного обсягу знань, але і закріплення робітників за певними видами трудової діяльності, що забезпечує їм перевагу за рахунок накопичення власного досвіду. Щоб поставити робітників у рівне положення, вони, на думку класиків марксизму, повинні мати однаково рівний робочий час при виконанні своїх професійних обов'язків. У своїй провідній праці

«Анти-Дюринг» Ф. Енгельс пише: «настанет время, когда не будет ни тачечников ни архитекторов по профессии и когда человек, который в течение получаса давал указания как архитектор, будет затем в течение некоторого времени толкать тачку, пока не явится опять необходимость в его деятельности как архитектора. Хорош был бы социализм увековечивающий профессиональных тачечников» [9, С. 206] Така штучна неприродна рівність робітників у новому суспільстві визвала критику з боку опонентів марксизму, які доводили, що за таких умов людина нездатна розвивати свою природу і бути самим собою.

Будучи палким прихильником комуністичного вчення і намагаючись знайти нові аргументи на захист його теоретичних положень від критиків, які не бачили доцільності в універсалізації робітників, О.О. Богданов – один із лідерів більшовизму розробляє власну концепцію трудової діяльності в нових історичних умовах. Він змушений був визнати помилку класиків марксизму стосовно універсалізму робітників у новому суспільстві, оскільки «ніхто не може оволодіти колективним досвідом» [10]. На його переконання, щоб робітник при комунізмі міг вільно орієнтуватися у суспільному виробництві, необхідно оволодіти єдиним методом пізнання, об'єднаної, усупільненої науки. Це дасть йому можливість швидко опановувати різні спеціальності і без перешкод переходити від одного виду діяльності до іншого. О.О. Богданов не замислюється над тим, чи під силу кожному оволодіти даним методом пізнання та організаційною наукою. Вкотре прибічниками комуністичної ідеї ігноруються інтелектуальні можливості людини, які суттєво відрізняються.

О.О. Богданов, як і класики наукового соціалізму, виступає проти суспільного поділу праці, який сприяє дробленню людини. Така людина почуває себе неповноцінною та ущербною. Щоб стати цілісною особистістю, повинна наступити епоха збирання людини. Дана ідея привернула увагу фахівців з різних галузей знань. На наш погляд, з розвитком суспільства процес дроблення не замінюється на процес збирання людини, а вони йдуть паралельно один одному. Дроблення людини передбачає розвиток суспільного поділу праці, а значить сприяє розвитку продуктивних сил, а її збирання (тобто універсальні знання) необхідні для здійснення контролю за різними видами людської діяльності. Те, що

притаманне організаторам виробництва, не може бути обов'язковим для виконавців.

О.О. Богданов не допускає існування при комунізмі праці за покликанням. На його переконання, працю людини потрібно розглядати не як потребу здорового організму, а як громадянський обов'язок. Робітник нового суспільства – це свідомо, ідейна людина, яка діє виключно в інтересах суспільства і позбавлений будь-якого егоїзму. Навіть якщо певний вид діяльності особисто для нього є неприємним, він все рівно повинен його виконати, бо це потрібно суспільству.

Доведено, що людина, яка розвивається не за вимогами суспільства, а відповідно власної природи, стає особистістю. Суспільство, яке складається із особистостей має зовсім іншу якість, ніж суспільство, яке складається із однотипних і однаково розвинутих людей, схожих один на одного. Дану ідею відстоював відомий український філософ М.О. Бердяєв в праці «Про рабство та свободу людини». На його переконання, немає у світі вищої цінності, ніж людська особистість «с єдиним лицом человека, с единственной его судьбой» [11, С. 10]. Становлення людини як особистості неможливо без свободи.

На превеликий жаль, М.О. Бердяєв не дав відповіді на запитання: яким чином співвідноситься суспільство особистостей із суспільним поділом праці. На відміну від класиків марксизму, які вважали, що у майбутньому суспільстві суспільний поділ праці і соціальна структура будуть усунені, М.О. Бердяєв мав на дану проблему інший погляд. Він був переконаний, що суспільство все рівно матиме градацію і соціальну структуру. Причому класова структура буде замінена на професійну, в якій визначальну роль відіграватимуть професії. Якщо при капіталізмі людина, керуючись економічною доцільністю, змушена сама стримувати власний розвиток, оскільки мала обмежену свободу, то при соціалізмі, втрачаючи її зовсім і будучи повністю залежною від держави, вона взагалі перестає розвиватися (якщо і мав місце розвиток окремих осіб, то це відбувалося всупереч існуючим суспільним відносинам). Враховуючи рівень особистої свободи при капіталізмі і соціалізмі, можна прийти до висновку, що перший має більш вагомe джерело розвитку, ніж другий. В той же час, на його переконання, дані

способи виробництва ідентичні (за своєю природою соціалізм є буржуазний устрій).

Роблячи усіх однаковими у вигляді будівельного матеріалу, з якого складаються виробничі колективи схожі один на одного, і які приймають участь у розбудові нового суспільства, К. Маркс і Ф. Енгельс не могли зрозуміти сутності людини, яка є неповторною і унікальною. Універсалізм людини, за який вони агітували, носить поверховий характер і не сприяє розвитку задатків, здібностей і таланту. У такому суспільстві не може бути не замінимих людей. Завжди знайдеться альтернатива кожному. Але в ньому немає місця геніям, а без них суспільство не може претендувати на провідні ролі у світі.

Сучасне цивілізоване суспільство, яке представляють розвинуті країни світу, стоїть на захисті прав і свобод людини. Серед сукупності демократичних цінностей найбільше значення для людини має вибір професії. Але незважаючи на те, що людина почуває себе соціально захищеною, вона за інерцією продовжує здійснювати вибір професії під впливом економічних, а не соціальних чинників. За таких обставин відбувається неприродний відбір, що не сприяє реалізації творчого потенціалу людини і обумовлює неприродний розвиток суспільства. Якщо вважати, що розвиток суспільства залежить від розвитку кожної людини, то виходить, що даний процес стримується штучно.

Природа людини і природа суспільства має суттєву відмінність. Якщо людина є організмом, то суспільство представляє собою організацію. Відмінність між природою людини і природою суспільства приводить до особливостей у пізнанні даних явищ. Так, природу людини досліджують природничі науки, а природу суспільства – суспільні. Пізнання людиною всесвіту – це цілісний процес, який передбачає синтез природничих і суспільних наук. Одним з перших, хто висунув дану ідею, був один із засновників соціал-демократичної партії Росії О.О. Богданов.

На початку XXI ст. в умовах безпрецедентної стагнації світової економіки, коли в розвинутих країнах світу різко впали темпи приросту ВВП, світова економічна наука перестала бути генератором нових ідей. Перед людською цивілізацією вкотре повстало питання щодо шляхів подальшого розвитку. На наше переконання, пошук альтернативи, пов'язаний з переходом на нову

траєкторію розвитку, лежить в площині природних компонентів суспільної організації, коли провідні посади в державі займають дійсні професіонали.

Пізнання суспільства і пізнання людини відбувається з перемінним успіхом. Так, суспільні науки, спираючись на процеси інтеграції і глобалізації, ведуть тривалий пошук нової парадигми суспільного розвитку, не маючи вагомих здобутків. У той же час природничі науки, значно просунулися вперед при дослідженні людської природи. Але якщо процес пізнання природничими науками не залежить від досягнень суспільствознавців, то останні, навпаки, не можуть обійтися від здобутків перших. Так, одним із провідних фахівців дослідження людини вважається російський вчений Сергій Савельєв, який, будучи керівником лабораторії розвитку нервової системи людини Інституту морфології людини (РАМН), розробив системний підхід, спираючись на структурну різницю мозку [12].

Ним було встановлено, що мозок людини має біля 300 змістовних структур, які незважаючи на спадковість, ніколи не повторюються. На погляд С. Савельєва, людські здібності – це комбінація відповідних структур мозку. Знаючи структуру власного мозку, кожна людина здатна усвідомити своє призначення. Ним була висунута ідея здійснити структурування людей в залежності від того, яка з функцій мозку краще всього розвинута. Відкидаючи звинувачення у створенні нової «расистської теорії», дана ідея, на наш погляд, має важливу практичну спрямованість.

Кожна людина, розпочинаючи свою трудову діяльність, обов'язково повинна пройти медичне обстеження, яке допоможе встановити не тільки стан здоров'я, але і її призначення, виходячи із відповідної структури мозку. Щоб відбувся природний розвиток людини, їй не слід розпоряджатися власною долею на свій розсуд, а вона повинна підкоритися вердикту фахівців, що дасть змогу успішно покорити висоти професійної майстерності (діяти наперекір власній природі означає розтринькування життєвих сил).

Визначення власного призначення має величезне значення для людини. Це дає їй можливість здійснити свідомий вибір професії на основі власного інтелектуального паспорту і мати беззаперечну перевагу у трудовій діяльності. Потрібно мати на увазі, що вибір людиною професії залежить не тільки від неї, але і

від суспільства, оскільки воно визначає їх цінність. Інтереси людини і інтереси суспільства не завжди співпадають. Суспільство може цінувати види трудової діяльності, кількість фахівців з природним корінням в яких обмежена, і люди, які за своїм покликанням здатні працювати в даній сфері, залишаються для нього безкорисними.

Головна проблема сучасного суспільства полягає в тому, щоб створити такі умови, коли людина отримує задоволення від праці, а праця належним чином оцінена, що дає можливість отримати дохід, який її задовольняє. Природний і економічний чинник праці знаходитимуться в гармонії один до одного. Така модель природно-економічного розвитку людини – це ідеал, до якого суспільство повинно прагнути. Ступінь наближення до ідеалу засвідчує про рівень розвитку суспільства. Використання даної моделі на практиці сприятиме інтелектуальній революції, яка забезпечить розвиток суспільства невиданими темпами.

Як засвідчує практика, частка людей, яка безпосередньо сприяє розвитку суспільства, є незначною. Це пов'язано з тим, що переважна більшість людей не розвиває свою природу. Не маючи власних досягнень, вони не примножують духовне багатство суспільства. Неприродний розвиток людей обумовлює неприродний розвиток суспільства. Чому природний механізм людини не діє у гармонії з природним механізмом суспільства? Річ у тому, що ці природні механізми відносяться до різних рівнів суспільного життя і мають різну взаємозалежність. Людина більше залежить від суспільства, ніж суспільство залежить від окремої людини.

Суспільство має ієрархічну структуру. Це означає, що люди, з яких воно складається, мають відмінності у фізичних даних, інтелектуальних здібностях та досвіді. Природні відмінності людини повинні відповідати соціальній структурі суспільства. Якщо цього немає, це означає, що окремі громадяни отримали свій соціальний статус незаслужено, а ті, які повинні його мати згідно своєї природи, його позбавлені. Встановлення соціальної ієрархії відповідно людській природі дасть змогу відродити соціальну справедливість, що сприятиме визволенню потужної соціальної енергії направленої на творіння.

Здійснюючи структурування суспільства відповідно здібностям людей, під них підганяються професії, які здатна

опанувати людина певного рівня розвитку. У свою чергу, під професію, яка належить діяльній особистості, підганяється виробництво. Якщо кількість людей з природними здібностями перевищує суспільну потребу, то має місце природний відбір кадрів (посади займають кращі із кращих). У тому випадку, коли їх кількість менша від суспільної потреби, то перевагу при отриманні робочого місця мають особи з природними здібностями, а потім починає діяти механізм соціального відбору, який дозволяє отримати роботу кращим з тих, які не вважають дану професію своїм покликанням.

Вибір професії стає передумовою трудової діяльності людини, але тепер вона сама стає об'єктом відбору діючих суб'єктів господарювання, які на ринку послуг праці мають визначальний вплив на рівень зайнятості, завдяки якому кожен отримує робоче місце (фахівцями доведено, що працевлаштування у більшій мірі залежить не від пропозиції, а від попиту). Як свідчить практика, отримання професії не гарантує працевлаштування, бо існує невідповідність між тим, кого готують виші навчальні заклади і потребами національної економіки. За даними соціологічних досліджень в Україні тільки 22% випускників влаштовуються на роботу за спеціальністю [13].

Кожен роботодавець зацікавлений брати до себе робітників з природними задатками, які здатні примножити інтелектуальний потенціал компанії. При наявності однакових дипломів про закінчення учбового закладу перевагу слід надавати тому фахівцю, кваліфікація якого базується на природних компонентах. Формування виробничого колективу, який об'єднується спільною метою, процес нескінченний. Особлива роль у виробничому колективі відводиться «ключовим гравцям», які мають широкий кругозір, виступаючи генераторами ідей. В залежності від поставлених завдань, які змінюються під впливом ринкової кон'юнктури, необхідно постійно здійснювати відбір і ротацію кадрів, що робить структуру організації гнучкою і мобільною, даючи можливість проявити себе кожному в різних іпостасях.

В умовах зростаючої конкурентної боротьби в світі перемогу в ній отримує та компанія, яка має у своєму розпорядженні високоінтелектуальні кадри, здобутки яких ґрунтуються на природних здібностях. Боротьба за людський капітал стає більш важливою, ніж боротьба за ресурси, оскільки володіння інтелектом

дає можливість успішно розв'язувати проблеми сьогодення і з оптимізмом дивитися у майбутнє. Від вдалої діяльності окремих компаній залежить спільний успіх країни.

Україні конче потрібні яскраві особистості в усіх сферах суспільного життя. Щоб це стало реальністю потрібно здійснювати відбір професій на основі природних чинників. Впровадження такої моделі суспільного відбору залежить від політичної волі. Якщо партія, яка знаходиться при владі в Україні, піклується про долю країни, вона змушена піти на цей крок, що сприятиме революції людського інтелекту, і ми отримаємо такі досягнення, завдяки яким кожен пересічний українець буде пишатися своєю державою.

Література

1. Галиця І.О. Механізми використання потенціалу інноваторів: теорія і практика : автореф. дис. ...д-ра екон. наук / І.О. Галиця. – Одеса, 2007. – 36 .; Криклій А.С. Формування трудового потенціалу в умовах трансформаційної економіки : автореф. дис. ... д-ра екон. наук / А.С. Криклій. – К., 2005. – 32 с.; Маркова Н.С. Теоретико-методичні основи формування й розвитку інтелектуального капіталу : автореф. дис. ... канд.. екон. наук / Н.С. Маркова. – Х., 2005. – 19 с.
2. Пахомов Ю.Н. Основные задачи формирования посткризисной модели развития экономики Украины // Економічний часопис – XXI. – 2010. – № 1-2. – С. 4.
3. «Труд», 2008, № 43, С. 3.
4. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Т. 2, С. 554.
5. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Т. 1, С. 558.
6. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Т. 3, С. 441.
7. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Т. 4, с. 335.
8. Бердяев Н.А. Философия неравенства. – М., 1990.
9. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Т. 20, с. 206.
10. Богданов А.А. Вопросы социализма: Работы разных лет. – М.: Политиздат, 1990. – 479 с.
11. Бердяев Н.А. О рабстве и свободе человека . – Париж, 1939, с. 10.
12. «МК в Украине», 2012, № 19, с. 8.
13. «Труд», 2012, № 62, с. 14.

ЗАЛЕЖНІСТЬ ЛЮДИНИ ВІД СПОЖИВАННЯ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ПОПИТ

Як відомо споживання є найбільш важливою функцією людини, завдяки якій забезпечується її існування, спілкування та розвиток. Але об'єктом аналізу економічної науки воно стає лише наприкінці XIX ст. завдяки маржиналістам, коли в суспільстві різко загострилась проблема із реалізацією благ. Вважалося, що нібито усі нюанси даного процесу ретельно досліджені і не має сенсу продовжувати його вивчати. Однак життя як мінлива субстанція не стоїть на місці. З'явилися нові підстави для вивчення споживачької поведінки на початку XXI ст., бо від неї залежать доходи виробників, які поставлені у нерівні умови, а значить економічний розвиток суспільства та його здоров'я. Неоднаковість отриманих доходів від реалізації різних благ потребує від держави застосування такої економічної політики, яка б ставила виробників у однакові умови та захищала споживачів від пагубної залежності, впливаючи на їх вподобання та пріоритети.

Економічною наукою достеменно встановлено, що кожна історична епоха має свої потреби, які сформувались під впливом об'єктивних та суб'єктивних факторів. Незважаючи на важливість об'єктивних реалій, пов'язаних із розвитком продуктивних сил, культури та духовності, визначальне значення у формуванні індивідуальних потреб відводиться самій людині, яка знаходиться у полоні традицій, звичок та соціальної психології. Підкреслюючи особливий характер потреб кожної людини, засновник маржиналізму австрійський економіст К. Менгер доводив, що вони можуть залежати від нашої волі або від нашої звички. (1) У потребах окремої людини відбивається її належність до людської спільноти, ментальність певної нації, етнічної групи та особливі неповторні риси, притаманні тільки їй.

Будь-яка людина, будучи повноправним членом суспільства, яке має складну ієрархічну будову, веде відносно відособлений спосіб життя, в якому проявляються спільні риси певного народу та відповідного прошарку при визначених матеріальних можливостях. Поділ суспільства за майновою

ознакою, який використовувався економістами з давніх часів, дозволив здійснити структуризацію потреб, виділяючи потреби багатих, потреби середнього класу та потреби бідних. Цілком слушно американський економіст Т. Веблен аргументував, що потреби людини обумовлені її соціальним статусом. (2) Тобто при формуванні потреб людиною чільне місце відводиться соціальному середовищу. Якщо соціальний статус людини протягом певного часу залишається незмінним, то незмінними будуть і її спільні потреби, які відповідають відповідному прошарку населення.

У той же час потрібно мати на увазі, що будь-яка соціальна група не є однорідною за своєю природою. Вона складається із представників, які займають неоднакове становище у суспільній організації виробництва і мають різні доходи та різні цінності. Це сприяє тому, що вони в її межах утворюють за економічними інтересами різноманітні соціальні об'єднання, належність до яких позначається на структурі споживання. Незважаючи на постійну трансформацію, соціальна структура суспільства залишається диференційованою, що є умовою його природного розвитку. Відомий український філософ М. Бердяєв передбачав, що класова структура суспільства у подальшому реформується у професійну при обов'язковому збереженні нерівності. (3) Нерівність – це шлях до прогресу, а рівність є ознакою занепаду.

Представники кожної професійної групи населення дотримуються неписаних правил споживацької поведінки. Цілком закономірно тон у споживанні задають ті професійні групи, які мають реальну економічну і політичну владу, визначаючи економічну політику країни. Вони служать прикладом для наслідування, стаючи носієм споживацької моди. Але відмінності у споживанні різних соціальних груп залишаються. Вибудовуючи напрямки споживання, споживацька еліта впливає на розвиток відповідних галузей національної економіки.

Процес споживання благ людиною органічно поєднує у собі загальне та одиничне. Якщо загальне засвідчує про незмінну складову споживання, тобто належність особи до відповідної спільноти, то одиничне – є ознакою мінливості. Чим яскравішим є індивід, тим більш непередбаченим буде його особисте

споживання. І навпаки, чим невиразною є особа, тим більше у споживанні проявляється типового та одноманітного.

Споживання не існує заради споживання. Здійснюючи його, людина намагається отримати від цього користь, яка позитивно впливає на її самопочуття та здоров'я, яке представляє для неї найвищу цінність. Звідси намагання економістів дослідити залежність між користістю та цінністю, яке було ними успішно встановлено. Але ніхто з них не намагався з'ясувати причину існування благ різної користі і тим самим визначити їх відносну цінність.

Щоб людина здійснювала споживання, вона повинна мати можливість придбати блага, що означає надходження їх у приватну власність, яка виступає мірилом майнової диференціації суспільства. При придбанні благ людина орієнтується на їх користь та на їх цінність. Це дві характерні ознаки блага, які відбивають природну та соціальну сторони буття. Одна справа, коли людина піклується про свою життєдіяльність та працездатність, і інша – коли у неї намір підтримати або підвищити свій соціальний статус. Користь здатна впливати на цінність, хоч сама не залежить від неї. Як засвідчує практика, для людини соціальний статус має більше значення, ніж самопочуття. Виходячи з цього, діяльність людини направлена на збільшення приватної власності, а не на зміцнення здоров'я та збільшення тривалості життя. Безумовно, правий був А. Маршалл, який вважав цінність більш важливою для людини, ніж користь. (4)

На наше переконання, здійснюючи постійний вибір із альтернативних благ представлених на ринку для певної соціальної групи населення, людина як споживач повинна ставитись до них однаково як до рівноцінної користі. Але на практиці, враховуючи особисті вподобання, вона починає надавати перевагу окремим благам, які нібито мають для неї більшу користь та цінність. Це є ознакою того, що процес споживання носить виключно індивідуальний характер і є неповторним, що знаходить відбиття у споживацьких пріоритетах.

Щоб користуватись певними благами, людина повинна знати їх властивості, тобто володіти потрібними знаннями та інформацією. В умовах інноваційного розвитку світової економіки, коли на ринку одночасно з'являється велика кількість нових благ, а

споживач не володіє відповідною інформацією, то йому здійснити оптимальний вибір стає все важче. За таких умов *корисність споживання* стає сумнівною. За великим рахунком процес споживання переслідує не отримання корисності, а є даниною моди і тих тенденцій, які вона породжує.

Крім корисності, критерієм якої є позитивний вплив на здоров'я людини, процес споживання, в залежності від його повноти та вчасності, приносить їй також насолоду. Причому отримана насолода не завжди сприяє зміцненню здоров'я, а за певних обставин, навпаки, здатна підірвати його. Однак незважаючи на це людина все рівно намагається її отримати, бо тільки тоді відчуває себе на певний час щасливою. Якщо при одержанні корисності людина керується розумом, то при прагненні до насолоди діють емоції. Розум та емоції – це дві складові, які обумовлюють споживацьку поведінку людини. Піддаючись емоціям, людина втрачає розум, що робить її споживацьку поведінку неадекватною (це стосується, у першу чергу, азартних ігор). Вона здатна від споживання отримати не користь, а шкоду.

У процесі споживання людина потрапляє у певну залежність, яка носить соціальний характер. Знаючи про залежність людини від споживання певних благ, виробник здатний використати дану інформацію на свою користь, що принесе йому непомірне збагачення. Дана залежність має декілька видів. Один вид залежності виникає при формуванні власних потреб, задоволення яких з часом перетворюється на звичку, якої важко позбавитись. На основі цього формується споживацький консерватизм – поведінка, яку можна передбачити. Це *природна* залежність, яка обумовлена особливістю споживання конкретної особи. Дана залежність не стає для людини шкідливою до тих пір, поки її споживання відповідає науково обґрунтованим нормам. Інша справа, коли має місце надмірне споживання звичайних благ, що впливає на гармонію у задоволенні потреб і негативно позначається на функціонуванні людського організму (з'являються порушення гормонального, обмінного, метаболічного характеру).

Природна залежність людини від певних благ не носить загального характеру, оскільки особисті вподобання не співпадають. Дані блага не наділяються особливими, унікальними властивостями, тобто не стають фетишем для всіх без винятку

споживачів. Контроль за споживанням таких благ, які обумовлюють природну залежність людини, здійснюється самим споживачем, бо воно як одиничне явище не піддається узагальненню і не фіксується статистикою.

Природна залежність може бути також обумовлена споживанням благ кількісно різною соціальною спільнотою. На основі цього економісти здійснюють градацію благ, кожне з яких має свій рівень ліквідності. Чим більше людей споживає дане благо, тим більш корисним та цінним воно є. Причому корисність та цінність блага розглядається не з точки зору окремої людини, а відповідного соціального утворення або суспільства в цілому. Реалізація найбільш значимих ліквідних благ повинна знаходитись під ефективним контролем держави.

В основі природної залежності, яка стосується всього суспільства може лежати корисність або цінність. У першому випадку, ця залежність стосується предметів харчування, споживання яких пов'язується із ментальністю даного народу, а у другому – з цінністю, яка сформувалася під впливом традицій та звичок.

Задоволення потреб людиною залежить від її способу життя. Здоровий спосіб життя може бути зруйнований самою людиною від надмірного споживання звичайних благ, під впливом спадковості або завдяки зовнішнім обставинам (екологічним, політичним, військовим тощо). Річ у тому, що людину протягом всього життя переслідують хвороби, які підривають здоров'я і негативно позначаються на її трудовій та професійній діяльності. Щоб не допустити цього, вона змушена користуватись благами, які раніше не були об'єктом її споживання (мова йде про ліки). Вживаючи блага особливого споживання, людина попадає на певний час у *вимушену* залежність.

Блага з вимушеної залежності теж мають корисність для людини. Але ця *корисність особливого роду*. Вона діє до тих пір, поки людина не долає хворобу і не повертається до здорового способу життя. Якщо ж хвороба є невиліковною, то людина на все життя потрапляє у вимушену залежність. Корисність даних благ стає невід'ємною складовою її споживання. Це дозволяє їй продовжити тривалість життя. У тому випадку, коли дані блага вона продовжує приймати по закінченню хвороби, то це дає зворотній

ефект (корисність перетворюється на антикорисність). Вимушена залежність носить загальний характер, являючись спільною для осіб з однаковим лікарняним діагнозом. За таких умов держава повинна взяти споживання даних благ під свій контроль, оскільки це стосується здоров'я нації.

Протягом всього свого життя людина, знаходячись у різних колективах і дотримуючись відповідних традицій, отримує *набуту* залежність, яка розглядається як соціальна хвороба, яку потрібно лікувати. Набута залежність має обмежену корисність. Дана залежність стає настільки сильною, що здатна подавляти усі інші бажання людини до тих пір, поки не буде задоволена.

Потрібно зазначити, що є блага, які мають корисність, які мають обмежену корисність, і які її зовсім не мають. Споживання безкорисних благ не зміцнює здоров'я, а підриває його. Однак незважаючи на різну корисність благ людина, потрапляє у певну залежність від них. За великим рахунком блага, які шкодять здоров'ю, розглядаються фахівцями як антиблага. (5)

Залежність людини від споживання антиблаг перетворюється для неї у хронічну «хворобу», яка стає фатальною для неї. Дану «хворобу» свідомо провокує сама людина, яка безвідповідально ставиться до свого здоров'я та життя. Вона має соціальну природу, в основі якої лежить поведінка певних верств населення (у першу чергу, молоді). У сучасних умовах *соціальна* залежність пов'язана із споживанням антиблаг, набуває нечуваних розмірів. Мова йде про куріння, алкоголізм, наркоманію тощо. Це змушує суспільство вести боротьбу за здоровий спосіб життя, використовуючи різноманітні засоби впливу на споживання даних благ (використовуються наступні методи: економічні, правові, адміністративні, санітарні тощо).

Безумовно, існування будь-якої залежності людини від споживання певних благ позначається на попиті. Одним із перших економістів дану проблему почав досліджувати француз А. Курно. Він звернув увагу на те, що існує попит, який реагує на ціну, а також попит, який нейтральний до неї. (6) Але він не досліджував ретельно механізми двох видів попиту, розглядаючи людину як абстрактного споживача благ без врахування належності її до певної соціальної групи.

Більш прискіпливо дану проблему розробляє англійський економіст А. Маршалл, який обґрунтовує існування еластичного та нееластичного попиту. Йому вдалося довести, що дане явище притаманне різним соціальним групам населення, що наближало економічну теорію до реалій життя. Об'єктом його аналізу стає здоровий спосіб життя, а відхилення від нього ігнорувались. Розібратися у природі даних явищ йому не судилося.

На наше переконання, споживання як і виробництво, маючи соціальну і економічну складову, має і аналогічну залежність. Економічна залежність відбиває зв'язок між ціною і попитом, а соціальна залежність на ціну не реагує. Економічна залежність була покладена в основу еластичного попиту, а соціальна – нееластичного. Тобто соціальна залежність засвідчувала про існування потреб, без задоволення яких людина не може обійтися, бо це відповідає індивідуальному способу життя (це стосується як зміцнення здоров'я, так і руйнування його).

За великим рахунком людина як споживач благ здатна бути суб'єктом еластичного і нееластичного попиту. Але в економічній науці у індивідуальному попиті не з'ясовувалось, в якому співвідношенні знаходяться між собою дані види споживання, що мало важливе значення для виробників та держави при формуванні економічної політики. При розмежуванні видів попиту можна було визначити, види споживання, які віддані на відкуп ринку, і ті, які потребують суворого державного контролю.

Безперечно, із двох видів споживацького попиту найбільш загадковим виступає нееластичний попит. Він має як індивідуальне, так і соціальне походження. Індивідуальна залежність засвідчує, що людина не здатна обійтися від споживання даних благ, навіть якщо це йде їй не на користь. Наявність індивідуальної залежності або її відсутність позначається на попиті. Щоб позбавитись індивідуальної залежності у вигляді звички, людина повинна мати силу волі. Але її мають далеко не всі. Позбавлення індивідуальної залежності не позначається на попиті інших членів суспільства.

Індивідуальна залежність – це такий психологічний стан, який людина не здатна самостійно побороти. В основі механізмів індивідуальної залежності лежить речовина та дія. Речовина вбудовується в процес обміну, стаючи його незмінним компонентом, що визиває залежність. Аналогічну індивідуальну

залежність визиває і дія (мова йде про ігроманію, клептоманію, піроманію тощо), коли людина прагне до активності заради самої активності. Індивідуальна залежність від дії обумовлена розладом потягу, що є проявом патології.

Зовсім інше значення має соціальна складова попиту, яка має своїх послідовників серед певної групи населення, орієнтуючись на спосіб життя своїх «кумирів». У тому випадку, коли «кумир» змінює свої вподобання по відношенню до певного блага, то це може породити ланцюгову реакцію серед його прихильників, що позначиться на їх попиті. Соціальна залежність, навпаки, суттєво впливає на індивідуальний попит.

Література

1. Menger K. Grundsätze der Volkswirtschaftslehre. – V., 1871.
2. Veblen T. The theory of the leisure class. – N. Y., 1899.
3. Бердяев Н. А. Философия неравенства. – М.: Институт русской цивилизации, 2012.
4. Marshall A. Principles of economics. – L., 1890.
5. Jevons V. Theory of political economy. – L., 1871.
6. Cournot A. Principes de la theorie des richesses. – P., 1863.

Кушерець Т. В.

ПЛЮРАЛІЗМ ПАРАДИГМ ЯК ПЕРЕДУМОВА РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНИХ НАУК

Проблеми соціального пізнання та його методології привертають все більше уваги як в Україні, так і за її межами. З філософським аналізом критеріїв, норм і стандартів наукового знання про людину та її світ пов'язані надії на розв'язання низки важливих проблем. Передусім це стосується питань специфіки і статусу соціально-гуманітарного знання та його методології, їх значення у процесах перебудови самосвідомості сучасної науки, формування постнекласичної раціональності та картини світу.

Окрім цього, не викликає жодних сумнівів необхідність залучення фахівців з гуманітарних наук до сценаріїв можливого розвитку майбутнього техногенної цивілізації, здійснення соціальних експертиз важливих проектів і програм, поглиблення діалогу культур, обґрунтування нових ціннісних орієнтацій тощо. Чи готові гуманітарії та суспільствознавці дати гідну відповідь на ці виклики і сподівання? Зауважимо, що у подальшому викладі поняття «соціальне пізнання», «гуманітарне пізнання», «соціально-гуманітарне пізнання» будуть вживатися як синоніми, оскільки існуючі між ними відмінності є незначними в контексті означеної нами проблеми.

Виникає передчуття, що соціальне пізнання перебуває на порозі методологічної революції, кардинального перегляду наявного категоріального апарату та арсеналу наукових методів. Стало очевидним, що останні все більше виявляються непридатними для вивчення нових явищ у суспільстві та в окремих його сферах. Однак пошук нового методичного оснащення повинен здійснюватися на основі вагомих методологічних здобутків, напрацьованих не одним поколінням соціальних теоретиків. Перш за все, слід врахувати важливу, на наш погляд, настанову Т. Адорно про адекватність наукових методів об'єкту, що забезпечує їх продуктивність. Німецький філософ критикував прихильників «примату методу, а не предмету», бо вони прагнуть розвивати методи із самих себе, та відбирають предмети для дослідження так, щоб вони відповідали вже наявним у розпорядженні методам [1, с. 76]. Теж саме стосується і усталеного категоріального апарату, який був напрацьований в попередніх соціальних ситуаціях, став невід'ємною частиною їх визначень, але нині потребує оновлення. Адорно наголошує на специфіці суспільства як об'єкта дослідження, яке «не одностайне, не просте, а також не нейтральне до будь-яких накладених на нього категоріальних форм» [1, с. 79]. Окрім цього, аналізуючи суспільні явища та процеси, слід мати на увазі, що саме суспільство слід розглядати одночасно і як об'єкт, і як суб'єкт пізнання з реальним протиріччям між ними. Це протиріччя «має місце в самому предметі – його не усунути із реального світу примноженим пізнанням або більш чіткими формулюваннями» [1, с. 78].

Нагадаємо, що під об'єктом мають на увазі той фрагмент реальності, об'єктивної чи уявної, на вивчення якого спрямоване наукове пізнання. Таким об'єктом можуть бути, наприклад, психічні процеси або цінності суспільства, процеси комунікації. Тільки дуже обмежений об'єкт може стати предметом окремої наукової дисципліни. Відносини об'єкта та суб'єкта можна назвати відношенням вченого і досліджуваного ним об'єкта, який існує незалежно від теорії як частина об'єктивної реальності, даної в досвіді. Він не представлений в теорії у чистому вигляді, а перетворюється наявними теоретичними засобами відповідної науки в її предмет. Така процедура відсутня в ненаукових формах пізнання.

Формування за допомогою адекватних наукових ідеалізацій предмета пізнання в межах його об'єкта є однією з цілей наукового пізнання. Усвідомлення цієї обставини відкидає наївно реалістичні уявлення про взаємовідношення об'єкта і предмета науки та виступає однією з сучасних проблем теорії пізнання. Саме ця проблема стала визначальною для поділу на природничі, технічні науки та науки про суспільство. Соціально-гуманітарні науки аналізують як закономірності суспільного життя, так і його ціннісні стани і мотиви діючих суб'єктів. У їх дослідницькому полі різними способами конструюються різні предмети пізнання, що й обумовлює в кінцевому рахунку велику кількість парадигм у будь-якій з цих наук. Термін парадигма вживається нами у значенні, введеному Т. Куном, як «...визнані всіма наукові досягнення, які впродовж певного часу дають науковому співтовариству модель постановки проблем та їх вирішення» [6, с. 17].

Внесок суб'єкта пізнання в соціальних та гуманітарних науках є важливим тому, що його здібності у значній мірі опосередковують взаємоперехід форм пізнання і змістових аспектів дійсності. «Інтегрованість суб'єкта в гуманітарні явища і процеси є передумовою їх фіксації та визнання справжньою реальністю» [8, с. 5]. Однак, помилковим також буде твердження про те, що так звана реальність конструюється виключно суб'єктом пізнання, адже існує дане нам як у формах результатів наших конструкцій, так і у формі того, що надається нам «з онтологічною впертістю».

Лише на ранніх етапах розвитку соціального пізнання спостерігалася його орієнтація на критерії науковості природо-

знавства з його вимогами до елімінації суб'єкта. Однак, це погано узгоджувалося з самим його представленням у суспільстві як важливої складової об'єкту пізнання. Посилення інтересу до соціо-гуманітарних наук пов'язується з посиленням уваги до постнекласичної науки, парадигмальні риси якої найбільшою мірою відповідають особливостям соціально-гуманітарного пізнання [5, с. 202]. Нагадаємо, що суттєвою ознакою постнекласичної науки (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.) є постійна включеність суб'єктивної діяльності в «тіло знання». Вона враховує співвіднесення характеру отриманих знань про об'єкт не тільки з особливостями засобів і операцій діяльності суб'єкта, а із її ціннісно-мотиваційними структурами. Сьогодні перед усіма науковцями «стоїть проблема реальності – комплексної, що проявляється у множині форм, невизначеності, такої, що перебуває у процесі становлення» [7, с. 91]. Суспільне життя розглядається як надскладна відкрита саморегульована система, а предметом соціального пізнання виступають процеси її розвитку, процеси, що відбуваються в результаті тісного зближення пізнаваного і ускладненого суб'єкта пізнання. Розуміння останнього пов'язане з відмовою від традиційного метафізичного уявлення про людину, що має стабільний внутрішній стрижень, визначений як її незмінна сутність. В сучасній філософській антропології людина все більше уявляється залежною від свого соціо-культурного середовища, а у глибині власної розумової активності вона все більше виявляє довільну спонтанність, стихійність, невмотивований вибір, мінливість.

Досить переконливо охарактеризував стан сучасного суспільствознавства американський соціолог І. Валерстайн у своїй роботі «Кінець знайомого світу: соціологія ХХІ століття». Основна ідея цього твору полягає в тому, що розрізнення двох об'єктів, таких як світ, в якому ми живемо («світ капіталізму»), і «світу знань» є «повністю штучним і, що ще гірше, дуже шкідливим». Насправді ці два світи утворюють нерозривну цілісність і ми маємо справу з «постійною взаємною каузальністю» [3, с.7-8]. Усвідомлюючи всю відповідальність дослідника при конструюванні моделі соціуму першої половини ХХІ століття, вчений формулює три основні методологічні постулати:

1. Соціально-історичні системи, як і будь-які інші, мають обмежений термін дії.

2. У точках біфуркації (розгалуження) соціальних систем незначні впливи призводять до масштабних змін, а наслідки самих біфуркацій за своєю природою є непередбачуваними.

3. Сучасна макросистема як система історична вступила у стадію завершення кризи. Однак ми не знаємо, чи буде нова система (чи системи) краще старої, але знаємо, що перехідний період буде тяжким часом серйозних потреб» [3, с. 5].

I. Валерстайна не лякає невизначеність майбутнього, бо з нею пов'язана як моральна відповідальність людей, так і можливість соціально-політичної творчості, уяви, пошуку. Адекватну відповідь на виклики XXI століття повинно дати як суспільствознавство взагалі, так і соціологія зокрема, спираючись на висновки, зроблені на основі аналізу реальної ситуації в соціально-гуманітарних науках і тих труднощів, з якими вони зіштовхнулися сьогодні. До таких висновків американський соціолог зараховує наступні:

1. Потрібно продовжувати боротьбу з «ультра спеціалізацією», знайти розумний баланс між глибиною і широтою охоплення знань, між фрагментарним (аналітичним) і цілісним (синтетичним) знанням світу.

2. Необхідна така конструкція соціальної реальності, яка колективно створюється в результаті сумісної діяльності людей.

3. При створенні цієї конструкції потрібно мати на увазі те, що хоча «стріла часу невідворотна», але «самі часи множинні».

4. Хоча «реальний світ», безсумнівно, існує, але разом з тим «також справедливо, що ми можемо пізнати світ лише через наше (соціальне, людське) його бачення. Це твердження однаково стосується як фізичного так і соціального світу. Все залежить «від вибору окуляр», тобто від системи концептуально-методологічних положень, не впадаючи однак ні в «ідеографічну, ні в номотетичну звабу» – і та, і інша є дуже небезпечними та безперспективними [3, с. 330].

Особливість розвитку соціального пізнання полягає в тому, що внутрішньою його умовою (більш виразно, ніж у природознавстві) виступає особистісна самореалізація суб'єкта. Завдяки цьому і здійснюється особистісний вклад індивідуального

суб'єкта у всезагальній процес пізнання. Як зазначав британський вчений М. Полані, в науковій діяльності дуже важливими є особистий досвід, внутрішні переживання, внутрішня віра в науку та її значимість, пристрасна зацікавленість вченого в пошуку наукової істини і його особиста відповідальність [9, с.235]. Він був переконаний, що встановлення наукових істин у всіх науках залежить від низки власних підвалин і критеріїв, які не піддаються формальному визначенню, а тому стосовно них вводиться термін «неявне» або особистісне знання. У реальній практиці діяльності наукових співтовариств вчений вже в процесі своєї професійної підготовки поступово вживається в ту чи іншу прийняту співтовариством теорію, попадає під вплив авторитету лідерів співтовариства і отримує від них неявне (особистісне) знання, що сформувалося на індивідуальних переживаннях та життєвих враженнях. «Для мене знання, – пише М. Полані, – це активне осягнення речей, що пізнаються, це дія, яка вимагає особливого мистецтва» [9, с. 319]. Тому потрібно відмовитися від висунутого класичної раціональності хибного ідеалу деперсоніфікованого наукового знання, який помилково ототожнюється з об'єктивністю.

Поліпарадигмальність соціальних наук має свої переваги та відкриває нові можливості для розвитку соціального пізнання. Це пов'язано, передусім з тим, що плюралізм передбачає конкуренцію, яка містить в собі креативний компонент. Н. Уіллі стверджує, що «найгіршим із варіантів теоретичного осмислення сучасного досвіду є звуження інтелектуального вибору» [10, с. 63]. Другою важливою особливістю сучасного плюралізму є те, що завдяки йому соціальна теорія має більшу можливість напрацьовувати адекватні і різносторонні пояснення. Так каузальне пояснення посилюється використанням ЕОМ та нових статистичних розробок. Смыслова складова пояснення посилюється за допомогою семіотичних і лінгвістичних моделей, нових концепцій розуміння тощо. Теоретичне розмаїття пов'язане також з можливістю реалізації ідеологічної свободи, яка завжди, хоча і імпліцитно, породжувала дискусії та суперечки в наукових співтовариствах. «Ідеологічне обмеження – справжня загроза для соціальної теорії – кладе кінець суперництву і творчості ... Творчість є частково результатом зіткнення ідеологій, про що свідчить початковий етап становлення соціології, і плюралізм виступає за такий вид суперництва» [10, с. 64].

Слід зазначити, що для постнекласичної раціональності характерна «реабілітація», визнання рівнозначності наукових і ненаукових форм пізнання. Стан справ у соціо-гуманітарних науках тяжіє не стільки до того, щоб його парадигмальні орієнтації збігалися з вимогами науковості, скільки до того, щоб постати різними формами виразу соціальної ефективності та оптимальності, що, власне, наближує гуманітарне пізнання більше до ідеології, ніж до науки. Зазвичай це виявляється тоді, коли приходиться визнання до тих чи інших соціальних теорій. «Доля їх в цілому є однаковою: всі вони, спочатку сприйняті як одкровення чи порятунок, згодом оцінюються як різновиди утопії чи все тої ж ідеології» [8, с. 4]. З уявленням про ідеологію як «хибну» свідомість необхідно розпрощатися тим, хто вважає себе сучасним соціальним теоретиком, та, разом з тим, навчитися чіткіше усвідомлювати свою ідеологічну прихильність.

Про існування кількох типів соціології вперше голосно заявив видатний логік і філософ сучасності Г.Х. фон Врігт. На його думку, в цій науці не існує загально прийнятої парадигми, що відрізняє її від природознавства. «Паралельні» соціології відрізняється не стільки тим, що дотримуються суперечливого один щодо одного розуміння фактів, скільки тими парадигмами, в межах яких дається опис та пояснення фактів [4, с. 238-239]. Відсутність загальновизнаних парадигм означає невідворотність «теоретичного анархізму» в гуманітарних науках, бо тут відсутня «єдина вірна теорія». Г.Х. фон Врігт вважає, що множинність конкуруючих між собою концептуально-теоретичних схем соціальної реальності і можливість вільного вибору будь-якої з них – норма, а не аномалія.

Схожу думку висловлює і І. Валерстайн, коли заявляє, що результатом уяви, творчості і пошуку буде не єдина парадигма (тим більше загальновизнана або найзручніша), а їх множинність. І ця множинність стане «не поблажкою для слабкого або недолугого, а джерелом можливостей зробити світ кращим» [3, с. 326]. Це і є та ситуація, яку називають «концептуально-методологічним анархізмом», і яка породжує доволі природне запитання про можливість досягнення об'єктивної істини за цих умов. Відповідь на це запитання американський вчений радить шукати в історії різних форм пізнання, де у різні часи і різноманітними пізнавальними засобами було досягнуто немало істин, з очевидністю і ясністю

підтверджених в реальному світі. Кожна з них могла бути провідною або пануючою в тому чи іншому місці в певний проміжок часу, але жодна – повсюди і завжди. Це не означає, що потрібно взагалі відмовитися від пошуку істини, а лише те, що в тому «стані невизначеності», в якому перебуває сьогодні соціальне пізнання, цей пошук значно ускладнюється.

Окреслена ситуація характеризується чисельними спробами здійснити якомога повний перелік основних концепцій та напрямків дослідження суспільного життя у другій половині ХХ ст. Так Дж. Рітцер виділяє серед них ті, які продовжують життя традиційним теоріям, та власне новітні. До перших він відносить неофункціоналізм Александера, Мюнха, Лумана, що відновили та реконструювали вчення Т. Парсонса; соціологію конфлікту Р. Колінза, що значно більше орієнтована на мікро-рівень у порівнянні з теорією конфлікту Р. Дарендорфа; неомарксизм, який представлений теорією світової системи І. Валерстайна, теорією глобального капіталізму Р. Антоніо та інших; «постблумерівський символічний інтеракціонізм Г. Фана, який намагається включити до теоретичного аналізу інші мікро-підходи; теорія обміну Дж. Хоманса, що розвивається К. Куком та Р. Емерсоном у напрямку зближення з макро-аналізом та створення більш синтетичної теорії; феноменологічна соціологія А. Шюца, яка продемонструвала свою плідність і продовження в роботах П. Бергера і Т. Лукмана. До другої групи, за Дж. Рітцером, відносяться, передусім, етно-методологія А. Гарфінкеля, постструктуралістські розвідки М. Фуко, сучасна структурна теорія П. Блау, соціологія фемінізму та гендерних досліджень С. Фезерстоун, К. Дельфі тощо [10, с. 32-36]. Наведений перелік свідчить, з одного боку, про трансформацію тих підходів, що формували соціологію впродовж тривалого періоду часу, а з іншого – окреслює можливість нових синтезів. «Нинішній перехідний період полегшує плюралізм мислення, збільшує різноманітність спроб синтезу різних теорій» [10, с. 40]. Найбільш перспективним шляхом створення нової парадигми соціальної методології стане синтез, цілісна єдність будь-яких методологічних підходів на підставі висунутого П. Фейсрабеном принципу «все дозволено».

Український соціолог В. Танчер стверджує, що головним мотором соціологічної науки є суперечки і суперництво в середині

дисципліни між послідовниками різних традицій і шкіл. «Позитивний соціологічний дискурс» зародився разом із становленням соціології, довгий час був домінуючою тенденцією в історії соціологічної думки та забезпечував єдність смислового поля цієї науки. Однак останні десятиліття ХХ ст. надали багато свідчень революційного оновлення соціологічного пізнання (етнометодологія, соціобіологія, концепції Ю. Габермаса, П. Бурдьє, Е. Гіденса). Зовсім інша ситуація склалася у вітчизняній соціології, яка на рубежі ХІХ – ХХ століть формувалася в загальному руслі світового розвитку соціального пізнання, а потім на довгий час опинилася у полоні монополії марксистсько-ленінської методології. Парадигмальний статус радянської соціології – моностатус. Конфронтація соціологічних теорій здійснювалася на основі матеріалістичного розуміння історії та визнання визначальної ролі матеріального виробництва, економічних відносин стосовно всіх інших видів суспільних відносин. Умовно виділяли три групи таких теорій: теорії, що роблять акцент або 1) на структурних, або 2) на особистих елементах соціального розвитку, або 3) на взаємодії структурних і особистісних елементів. Лише в незалежній Україні соціологія отримала можливість розвиватися на конструктивній основі та в незвичній для тих, хто отримав професійну підготовку за радянських часів, ситуації розмаїття парадигм (мультипарадигмальності) [10, с.10]. Тому включення українських соціологів (як і представників інших соціально-гуманітарних наук) в окреслений вище процес – нагальна вимога часу, незважаючи на вимушене відставання. Актуальними щодо них є слова М. Блока: «Ми ще не добре знаємо, чим стануть у майбутньому науки про людину. Але ми знаємо: для того, щоб існувати – продовжуючи, звичайно, підкорятися основним законам розуму – їм не доведеться відмовлятися від своєї оригінальності або її соромитися» [2. с. 14].

Література

1. Адорно Т.В. К логике социальных наук // Вопросы философии. 1992. – №10. – С. 76-86.
2. Блок М. Апология истории, или ремесло историка. – М.: Наука, 1986. – 256 с.

3. Валлерстайн И. Конец знакомого мира: Социология XX века / И. Валлерстайн; [пер. с англ. под ред.. В.И. Иноземцева] – М.: Логос, 2004. – 368 с.
4. Фригг Г.Х. фон. Логико-философские исследования. Избр. труды / Г.Х. фон Фригг; [пер. с англ. Общ. ред. Г.И. Рузавина и В.А.Смирнова] – М.: Изд-во «Прогресс», 1986. – 600 с.
5. Кохановский В.П. Философские проблемы социально-гуманитарных наук: учебное пособие для аспирантов / В.П.Кохановский. – Ростов н/Дону: «Феникс», 2005. – 320 с.
6. Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун; [пер. с англ., сост. В.Ю. Кузнецов] – М.: «Изд-во АСТ», 2003. – 605 с.
7. Морен Э. К пропасти? / Э. Морен; [пер. с фр. Г. Наумовой] – СПб.: Алетейя, 2011. – 136 с.
8. Петрушенко В. Гуманітарне знання: сучасний статус та парадигмальні зміщення / Науковий вісник Чернівецького університету: збірник наук. праць. Випуск 663-664. Філософія. – Чернівці: ЧНУ, 2013. – С. 3-10.
9. Полани М. Личностное знание. На пути к посткритической философии / М. Полани; [пер. с англ. под ред. В.А. Лекторского и В.И. Аршинова] – М.: «Прогресс», 1985. – 343 с.
10. Социологическая теория сегодня. Сборник статей американских и украинских теоретиков. Под ред.. В. Танчера. – К.: Институт социологии НАНУ, 1994. – 143 с.

Пахомова Т.М., Мошко В.В.

ЦЕНТРАЛЬНИЙ БАНК УКРАЇНИ ЯК ГОЛОВНА ЛАНКА КРЕДИТНОЇ СИСТЕМИ

Завдання НБУ тісно пов'язані з його статусом, насамперед це виявляється в тому, що він, як центральний банк країни, здійснює грошово-кредитну політику, використовуючи відповідні інструменти.

“Національний банк веде Республіканську книгу реєстрації банків, валютних бірж та інших фінансово-кредитних установ. Комерційні банки України та іноземні банки можуть здійснювати

банківські операції тільки після реєстрації в Республіканській книзі реєстрації банків”.

НБУ представляє інтереси України у відносинах з центральними банками інших країн, міжнародними банками та фінансово-кредитними організаціями.

В Україні, як і в інших цивілізованих державах, виключно Національному банку належить право здійснювати емісію (тобто запровадження в обіг грошей), а також національних грошових знаків (банкнотів, монет). Для друкування банкнотів в Україні створено власну банкнотну фабрику. Мережа регіональних управлінь НБУ здійснює забезпечення економіки готівковими грошима на замовлення комерційних банків.

Іншим завданням НБУ є визначення валютної політики. НБУ проводить валютне регулювання, визначає порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті, організовує і здійснює валютний контроль, а також забезпечує виконання уповноваженими банками функцій щодо здійснення валютного контролю.

Ще одне завдання НБУ полягає в контролі за виконанням комерційними банками банківського законодавства, додержанням економічних нормативів, встановлених НБУ, та власних нормативних актів.

Важливим завданням НБУ є надання комерційним банкам кредитів, що мають на меті підтримку стабільності банківської системи та розширення її кредитних можливостей. Комерційні банки використовують кредити, надані Національним банком для задоволення своїх тимчасових потреб і для кредитування цільових програм, пов'язаних з реорганізацією і модернізацією виробництва, розвитком окремих галузей народного господарства та структурною перебудовою економіки України.

НБУ здійснює надання короткострокових кредитів комерційним банкам через аукціон. Це забезпечує створення рівноправних умов доступу комерційних банків до централізованих кредитних ресурсів. Крім того, в Україні запроваджено ломбардний кредит.

Наступне важливе завдання НБУ – організація і здійснення через банківську систему касового обслуговування державного бюджету України. На Національний банк покладено виконання операцій з державними цінними паперами. “У 1993 році в Україні

запроваджено новий механізм касового обслуговування державного бюджету, який виключає автоматизм кредитування державних витрат. Фінансування за рахунок бюджету здійснюється в межах наявних коштів". Щодо кредитів уряду, то їх НБУ може надавати за рішенням Верховної Ради України на загальних засадах.

Ст. 14 Закону "Про банки і банківську діяльність" передбачає, що "Національному банку забороняється фінансування дефіциту державного бюджету".

З початку 1994 р. НБУ запровадив автоматизовану систему міжбанківських розрахунків з використанням прогресивних технологій у банківській справі. Для функціонування цієї системи в Автономній республіці Крим та в областях створено регіональні розрахункові палати, що утворюють єдину державну мережу розрахункових палат. Її найвищою інстанцією є Центральна розрахункова палата в м.Києві. Для обслуговування цієї системи застосовується комплекс програмно-технічних засобів, які забезпечують обмін електронними документами, їх перевірку, аналіз та захист від несанкціонованого втручання.

Виходячи з потреб державної грошово-кредитної політики, НБУ має право купувати або продавати цінні папери, випущені чи гарантовані Кабінетом Міністрів України, якщо вони надійшли на відкритий ринок.

Згідно ст. 15 Закону "Про банки і банківську діяльність" "Національний банк разом з комерційними банками здійснює обслуговування державного боргу, виконуючи операції, пов'язані з розміщенням державних позик, їх погашенням та виплатою процентів по них".

НБУ є єдиним зберігачем державного золото-валютного запасу, дорогоцінних металів і дорогоцінних каменів.

НБУ взаємодіє з Кабінетом міністрів України з питань грошово-кредитної політики, сприяє реалізації економічних програм уряду, якщо це не суперечить забезпеченню стабільності валюти України.

"Національний банк і Уряд України проводять взаємні консультації щодо дій, які ними плануються, з питань термінів випуску цінних паперів, погашення державного боргу з урахуванням

їх впливу на стан банківської системи, а також пріоритетів єдиної державної грошово-кредитної політики” .

Банківський ринок перебуває у трансї від курсового стрибка, втрати активів у Криму та зоні АТО (втрата більше 15% активів та пасивів банків), падіння кредитоспроможності клієнтів, масового скорочення персоналу і продовження серії дефолтів фінансових установ. Масовий відток коштів населення строкових депозитів склав \$10 млрд з валютних вкладів, та понад 40 мільярдів з гривневих.

За останні 13 місяців офіційно неплатоспроможними визнані банки, які на початку минулого року контролювали 13,5% ринку депозитів населення і 13,9% активів банківської системи.

НБУ почав активно рефінансувати банки. Але рефінансування отримували лише банки, близькі та лояльні до чинної влади. Принцип рівнодоступності до коштів НБУ не працював. Регулятор також підняв ставку рефінансування вище за рівень дохідності ОВДП для недопущення операцій РЕПО.

Після проведення стрес-тестів НБУ (що проводилось ще за курсу 15,7 грн за долар), виявилось, що банківській системі необхідно збільшення капіталу більше, ніж на 100 млрд грн. За неофіційною оцінкою рівень проблемних кредитів в банківській системі перевищив 50%.

Банки зіштовхнулись з курсовою проблемою – вони вимушені повертати строкові валютні депозити, в той час як платоспроможність клієнтів за валютними кредитами стрімко знижується. У підсумку банки вимушені піднімати ставки за валютними кредитами, йти на міжбанківський ринок, або залучати кошти у материнських структур.

У нестандартних умовах фінансової нестабільності гостро постало питання: як не втратити кошти у воронці дефолтів, в яку затягує все нові і нові банки?

Останнім часом банки стають проблемними настільки часто, що можна легко помітити закономірності, які допоможуть приймати мудріші фінансові рішення. Так, введення тимчасових адміністрацій в Банк Надра та Імексбанк дали 3 важливі уроки українським клієнтам і контрагентам :

1) у 2015 році тенденція банкопаду продовжується, охоплюючи все більші за системною важливістю банки;

2) проблеми з виплатами депозитів під час далекого 2009-го, які спостерігалися в обох банків, не варто було списувати на тимчасову реалізацію ризику ліквідності – це були симптоми внутрішніх дисбалансів у бізнес-моделях банків;

Без суттєвої підтримки власників або регулятора банкам з вітчизняними приватними власниками важко пережити нинішню системну банківську кризу.

Якщо згадати усі 37 дефолтів, які українські банки зазнали з початку 2014 року, то можна сформувати узагальнений портрет нестійких фінустанов, що не здатні витримати шаленого тиску системних шоків. Ідучи від зворотного, ми ретельно відібрали найвагоміші рейтингові фактори стійкості банків та їхньої здатності пережити кризу.

Протягом останнього року проблемними виявлялися банки з різним обсягом активів, капіталу чи депозитів. Це суттєво підірвало віру населення у надійність фінансових гігантів. Як свідчить новоявлене емпіричне правило і виняток у вигляді Дельта Банку, Нацбанк готовий серйозно підтримувати на плаву лише 8 офіційно визначених системно важливих банків.

При цьому перспективи політики too-big-to-fail (підтримки «занадто великих, щоб збанкрутувати») лишаються туманними з огляду на її низьку ефективність, дефіцит вільних ресурсів та постійні звинувачення в запуску інфляційних побічних ефектів шляхом великих фінансових вливань. Регулятор стоїть перед непростю дилемою кого фінансувати: життя чергового зомбі-банку чи Фонд гарантування вкладів фізичних осіб.

На відміну від величини банку, визначальну роль відіграє фактор власника з точки зору поповнення капіталу і ліквідних ресурсів, що є основами стійкості в стресових умовах. Жоден банк, котрий належить державі або міжнародним фінансовим холдингам, не був визнаний неплатоспроможним у 2014 році.

Але погіршення відносин з Росією призвело до того, що державні російські банки – стали лідерами за відтоком коштів населення. До того ж посилення санкційного тиску, зниження кредитного рейтингу РФ та значний відтік капіталу змушує розглядати потенційну підтримку російськими банками українських дочок як достатньо низьку. Тому усі банки, що пов'язані з

російським капіталом цього разу отримали найнижчий бал за фактором «підтримка акціонерів».

Низька ліквідність також має суттєве значення в передбаченні дефолтів. Так, показники поточної ліквідності більшості проблемних банків (за винятком ліквідованих через відмивання коштів) були нижчими за середньосистемні на початок кварталу запровадження тимчасової адміністрації.

НБУ за 4 квартал 2014 року надав банкам рефінансування та стабілізаційних кредитів на 66,4 млрд грн. Сумарно за 2014 сума рефінансування перевищила 200 млрд грн. Але у підсумку проблем з ліквідністю протягом року не відчували лише державні банки та банки, що входять до великих європейських фінансових груп.

Очевидно, що про слабкий фінансовий стан банку свідчать перебої у виплаті строкових, а тим паче поточних депозитів клієнтам, введення наднизьких лімітів на зняття готівки, обмеження в користуванні картками, відмови банків-контрагентів від операцій на міжбанку тощо. Банки завжди пояснюють це технічними проблемами або ж тимчасовою нестачею ліквідності, яка ось-ось вирішиться, хоча у більшості випадків існує проблема в надійності.

З огляду на це, найбільшу вагу у нашій рейтинговій методиці мають фактори «Підтримка та ризики власників», «Ліквідність банку» та «Безперерійність виплат». Вони підкріплені чотирма додатковими традиційними показниками рентабельності, достатності капіталу, якості кредитів, системності, важливість яких оцінена трохи нижче.

У рейтингу Forbes взяло участь 32 найбільших банків з першої та другої групи за класифікацією НБУ за винятком офіційно неплатоспроможних. Ці фінансові установи контролюють 83% активів банківської системи України.

Рейтинг стійкості банків за підсумками 2014 року очолили польський Кредобанк, французький Креді Агріколь та американський Сітібанк. Суттєвий рівень підтримки з боку західних материнських холдингів дозволив банкам досягти високих показників ліквідності, рентабельності та інших індикаторів стійкості.

Рівень життєздатності: А – «високий», В – «середній», С – «задовільний»; D – «низький».

Четверте місце посів нідерландський ІНГ Банк Україна. Близько до лідерів з рейтинговим балом 2,95 знаходиться трійка

Укрсиббанк, ОТП Банк та Ощадбанк. Загалом, середній рівень стійкості «В» виявився в банків із державним та іноземним капіталом, а також вітчизняних ПУМБа, Фідобанка, Приватбанку та Мегабанка.

Група С із задовільним рівнем життєздатності банків населена в основному вітчизняними та російськими банками.

В найнижчій групі D опинилися банки з низькою платіжною дисципліною, про що свідчать численні скарги від клієнтів на фінансових форумах. Наприклад, «Дельта Банк» зіштовхнувся з тим, що раніше придбані проблемні кредитні портфелі виявилися неліквідними під час загострення кризи, а НБУ відмовився надавати необхідний обсяг підтримки. Так, за інформацією Forbes в нацбанку вже готове рішення про введення до банку Тимчасової адміністрації – і його прийняття – лише питання часу.

Також проблеми, але за іншої причини виникли і в банку «Фінанси і кредит», про що Forbes писав нещодавно. Серед аутсайдерів також опинився і банк «Фінансові ініціатива», який постраждав через концентрацію кредитів на одному позичальнику – компаніях акціонера банку Олега Бахматюка та глобального відтоку депозитів.

Також у групі D знаходиться зомбі-банк Родовід, котрий лишився з часів минулої кризи.

Національний банк України (НБУ) пропонує знизити ставку оподаткування доходів від депозитів фізичних осіб з 20% до 15%.

Згідно з повідомленням, про це заявила глава НБУ Валерія Гонтарева в ході наради з банкірами, яка відбулася 28 квітня 2015 року.

«Національний банк вийшов із пропозицією до Міністерства фінансів і МВФ щодо зниження ставки оподаткування доходів від депозитів фізичних осіб з 20% до 15%. Щоб компенсувати закладені в бюджеті-2015 доходи, НБУ запропонував 15% ставку на всі види пасивних доходів фізичних осіб, включаючи дивіденди і відсотки з державних цінних паперів», – йдеться в повідомленні.

За словами В.Гонтаревої, стабілізація ситуації на валютному та депозитному ринку дає підставу для поступової лібералізації на ринку депозитів фізичних осіб і скасування низки обмежень на валютному ринку.

Також Національний банк України (НБУ) заявляє про стабілізацію валютного ринку останніми тижнями та початок роботи над поетапним усуненням валютних обмежень відповідно до зобов'язань у рамках нової програми співпраці з Міжнародним валютним фондом (МВФ).

«Є підстави говорити про досягнення еквілібріуму на валютному ринку... Тому Національний банк констатує наявність передумов для лібералізації ринку й ослаблення деяких обмежень», – цитує прес-служба центробанку голову НБУ Валерію Гонтареву зі щотижневої зустрічі з банкірами.

Вона нагадала, що з 10 квітня 2015 року вже знято вимогу обов'язкового використання акредитивної форми розрахунків за імпорт деяких життєво необхідних товарів (нафта, бензин, дизпаливо, медичні вироби для гемодіалізу та лікування хворих на онкологічні захворювання тощо) за прямими контрактами з їхніми виробниками, а також товарів військового призначення.

За словами першого заступника голови НБУ Олександра Писарука, протягом двох-трьох місяців Нацбанк закінчить процес очищення банківської системи, після чого перейде до структурної стабілізації ринку.

«Регулятор працює над планом поетапного усунення валютних обмежень... Зокрема, поступово скасовуватимемо всі введені обмеження на зняття коштів клієнтів з рахунків банків, які вводилися в 2014–2015 роках», – сказав Писарук.

Гонтарева додала, що такі кроки регулятора мають сприяти відновленню довіри громадян до банків і стануть своєрідною «точкою перезавантаження» для банківської системи.

Очищення банків закінчиться до липня, потім НБУ зніме обмеження.

Глава Нацбанку прогнозує "приборкання" інфляції до 5%. Очищення банківської системи завершиться до початку липня цього року, заявила глава Національного банку України (НБУ) Валерія Гонтарева.

"Перша стадія реформи банківського сектора – очищення – буде закінчена вже 30 червня 2015 року. Саме до цього часу 35 найбільших банків, які пройшли в 2014 році стрес-тестування, повинні бути докапіталізовані. Буде практично закінчене очищення

системи від банків, які несли системні ризики", – цитує Гонтареву прес-служба НБУ.

За словами глави Нацбанку, після цього почнеться перезавантаження банківської систем, яка стане другим етапом реформи.

В НБУ вже підготували всі необхідні нормативно-правові акти, посилили систему банківського нагляду та фінансовий моніторинг. Запускають процедуру "permanent supervision" для того, щоб ніколи більше не допустити в банківській системі того, що сталося влітку 2014 року. На перезавантаження знадобиться не менше року. Почнуть з поступового зняття обмежень, спочатку на ринку депозитів фізичних осіб, а згодом і на валютному ринку. Розпочнуть знижувати ставку рефінансування, як тільки вдасться зменшити інфляцію. Посилять рівень корпоративного управління в банках і рівень управління ризиками. Таким чином НБУ почне повертати довіру вкладників до банківської системи України", – акцентувала Гонтарєва.

Третім етапом реформи стане стабільний розвиток банківської системи, зазначила Гонтарєва.

"Національний банк буде не лише декларувати показники інфляції і визначати принципи монетарної політики, а й реалізувати ці принципи через механізми інфляційного таргетування і гнучкого обмінного курсу. Наша мета – це досягнення 5% інфляції на горизонті в 3-5 років, і сприяння економічному зростанню країни шляхом забезпечення економіки доступними за ціною ресурсами", – підкреслила вона.

Як повідомлялося раніше, з початку року банки України втратили вже більше 80 млрд грн. "Всього з початку року банки України зазнали значних збитків (80,9 млрд грн), 80% з них були сформовані неплатоспроможними банками, в яких діють введені Фондом гарантування вкладів фізичних осіб тимчасові адміністрації", – зазначили в НБУ.

Зустріч голови НБУ з керівниками 40 найбільших комерційних банків.

Коли була найскладніша ситуація, проводили по дві наради на тиждень. Зараз вона поліпшується, тому проходить одна нарада на тиждень. І коли ситуація стабілізується, перейдемо від щотижневих до двотижневих, а потім уже й до щомісячних зустріч.

Дотепер у нашій країні, на жаль, складалося так, що 23 роки курс валют був священною коровою. Вся стабільність в Україні вимірялася виключно за критерієм обмінного курсу. Тому в нас драбинка: п'ять, вісім, дванадцять гривень за долар... У нас усі бояться гнучкого, плаваючого курсу. Однак треба усвідомлювати, що, утримуючи фіксований курс гривні до долара США, входимо в протиріччя з принципами ринкової економіки та позбавляємо її автоматичного стабілізатора, яким є курс національної валюти. Півтора місяця тому, виступаючи у Верховній Раді, я чітко доповідала, що при курсі 11,70 грн за долар, при тому стані економіки, який був наприкінці липня, сальдо поточного рахунку платіжного балансу, тобто експорт, імпорт і сервіси, досягло збалансованого стану.

Поточний рахунок по платіжному балансу за підсумками січня—липня становив мінус 2,26 млрд дол. США.

За даними, торговельний дефіцит у другому кварталі нинішнього року скоротився до найменшого значення з 2010 р. (менш як 0,5 млрд долл.), тоді як у середньому за квартал у 2012–2013 рр. він становив майже 4 млрд. Значимо що, з погляду макроекономіки, умовою збалансованого стану платіжного балансу такої країни, що розвивається, як Україна, може бути помірний дефіцит поточного рахунку (до 3% від ВВП), що дасть їй можливість залучати інвестиційні ресурси на зовнішніх ринках.

У липні, цифри були вже практично збалансовані. Ви ж дивитеся наростаючим підсумком, з початку року, коли курс був вісім. Країна ще накопичувала дисбаланси. А от на курсі 11,70 почалося балансування, імпорт упав. Експорт, за обсягами теж падав, а світові ціни лише незначно зростали. Так, 11,50–11,90 грн за долар — це розрахункова величина. При курсі 11,70 більш-менш намацувався баланс. Що сталося далі, ви бачили. У нас розпочалася паніка, яка була спровокована реальною війною на Сході країни. Потім підключилися вже не суб'єктивні, а об'єктивні економічні причини. Почали зупинятися заводи й шахти в зоні АТО.

Курс на поліпшення.

Зараз перемир'я, яке свідчить про те, що з'являється шанс на стабілізацію ситуації. Головне, що стабілізація розпочинається в головах. Ми опитали банкірів на тему того, як вони бачать ринок. Не можу сказати, що всі до одного очікують стабілізації ситуації до

кінця року. Чимало фахівців вважають, що вибори принесуть деструктив. Це насамперед інформаційні атаки на банківську систему, на Національний банк, на валюту. "Більше грошей від міжнародних організацій нам поки не потрібно.

Реакція Нацбанку із утворенням дельти в півтори гривні між 13 та 14,50 грн за долар.

Цей сумнозвісний реальний комерційний курс 14,50 грн/дол. і є найбільша проблема ринку. От чому збираємося будувати нормальну інфраструктуру валютного ринку. Минулого тижня була місія Міжнародного валютного фонду, яку ми покликали самі, щоб спрогнозувати cash flow (грошовий потік), що змінився. Якщо ви пам'ятаєте, коли від'їжджала попередня місія МВФ, у нас була спільна прес-конференція, на якій Національний банк оголосив, що бачить додаткову пропозицію валюти, яка має бути сформована в результаті експорту нашої агропродукції. Ми навіть планували купувати валюту, і в програмі МВФ є такі показники, які говорили про те, що Національний банк збільшить свої чисті резерви за рахунок купівлі валюти до кінця року.

Адже ми побачили падіння експортної виручки, пов'язане з ситуацією на Донбасі. Сьогодні запроваджено обов'язковий стовідсотковий продаж виручки, поки ми бачимо в статистиці 82% продажу валютної виручки. Але в абсолютних цифрах вона нітрохи не більша, ніж тоді, коли була норма 50%. Про що це свідчить? Про падіння експорту. Тобто поточний рахунок знову почав погіршуватися, і ми викликали місію МВФ, аби показати це та вирішити, якими інструментами ми будемо це балансувати.

Насамперед Національний банк поки більше не буде зобов'язаний купувати валюту. Крім того, вивели з ринку НАК "Нафтогаз України". Цього місяця НАК купуватиме валюту для оплати газу, отриманого за реверсом, напряму у Національного банку. Ми вже продали компанії валюти на 270 млн дол. (станом на 17 вересня). І збираємося продати цього місяця лише близько 426 млн дол.

З ринку було виведено найбільшого імпортера, і ринку стало значно легше дихати, тому що на нього не тисне великий попит. Ми змогли переконати МВФ у цьому. Але, зауважу, це була суто технічна місія, позапланова. Планова приїжджас в жовтні. Але тепер вони вже знають, які в нас є питання та які існують пропозиції.

Головний прогноз, який потрібно змінювати: на сьогодні у програмі падіння ВВП закладене на рівні 6,5%. Так, наступний перегляд від МВФ буде лише наприкінці жовтня. Але вже сьогодні ми дали наші оцінки погіршення падіння ВВП. Днями на саміті YES я заявила, що, за нашими прогнозами, ВВП цього року може впасти до 9%.

Нині ми робимо прогноз, виходячи з того, які підприємства та яка інфраструктура на Донбасі постраждали. Принаймні, коли приїде Міжнародний валютний фонд наприкінці жовтня, у нас з'явиться статистика за серпень і вересень і вже буде реальна картина по жовтню. Але ми напередодні цього показуємо те, що, на наш погляд, потрібно буде переглядати в жовтні, тому ми викликали місію та з ними це узгодили.

Тому на сьогодні, перебуваючи під програмою Міжнародного валютного фонду, скажу вам чесно, ми навіть не напружувалися — всі макроекономічні розрахунки взяли у МВФ. Та й Мінфін перебуває під програмою МВФ — він теж користується їхніми прогнозами. Тому на сьогодні з погляду макропоказників НБУ та Мінфін знаходяться у рівному становищі. Тоді, коли ми більше не залежатимемо від будь-яких прогнозів Міністерства економіки, від того, хто розраховує бюджет, а Національний банк повністю зробить свою грошово-кредитну політику на підставі власних прогнозів, це буде той день, коли я вам чесно скажу: Національний банк став повністю незалежним, і ми перейшли до таргетування інфляції.

У нас всі резерви не просто ліквідні, а високоліквідні. У нас резерви всі аудовані, причому не тільки першокласними аудиторами, а й МВФ уздовж і впоперек. Чисті від "брудних" (валових) відрізняються наявністю запозичених грошей, які й ми, і Міністерство фінансів взяли в міжнародних організацій. Усі наші резерви, і МВФ неодноразово про це казав, це гроші в першокласних депозитах, суверенних і корпоративних паперах з рейтингом не нижче "AA+". Якщо вас не влаштовує ні їхній рейтинг, ні думка МВФ, ні висновки "великої аудиторської четвірки", то тоді вам мої запевнення теж не потрібні.

У звіті МВФ за підсумками першого перегляду програми stand-by прописано песимістичний сценарій. Там спад ВВП поки не 9%, а 7¼? Але нас більше зацікавив інший прогноз: фонд зазначає,

що у разі оптимістичного сценарію на кінець дії програми (грудень 2015 р.) валові резерви України передбачаються на рівні 23 млрд дол., а у разі негативного — лише 4,4 млрд.

Я вже вам сказала, що, по-перше, ми вирішили питання з купівлею валюти НАК "Нафтогаз України". По-друге, попросили Міжнародний валютний фонд перерахувати розрахунковий грошовий потік у валюті, який прийде в країну до кінця року, і переглянути деякі маяки програми. Плюс узгодили з МВФ додаткові адміністративні заходи, які збираємося запроваджувати на ринку. І, звичайно, передбачили можливості інтервенцій НБУ через різноманітні інструменти. Наприклад, у п'ятницю ми проводимо валютний аукціон, а наступний аукціон із продажу валюти ми плануємо провести у вівторок, 23 вересня, і вже оголосили його обсяг у 200 млн дол. Також у нас із кінця серпня діє 100-відсотковий продаж валютної виручки та перевірка контрактів на предмет їхньої добросовісності. Як я вам казала, ми узгодили з місією й деякі додаткові адміністративні заходи. Я їх зараз озвучувала банкірам.

Це будуть адміністративні заходи... Нині ми самі перевіряємо контракти для того, щоб відсікти незаконні операції. У новій же постанові в нас прописані операції з виведення капіталу через цінні папери. Ми й сьогодні уже можемо повернути угоду, якщо вона в нас викликає сумніви. У постанові буде просто легалізовано те, що такі контракти здійснювати не можна. І банк уже їх не пропустить. Нині ми просто це зупиняємо та розпочинаємо перевіряти. Сьогодні банкірам розповідали, що ми плануємо зробити, і чули їхню реакцію. Будуть ще інші адміністративні обмеження, які ми узгодили з місією. Раніше ми це робили вручну, а тепер це відбуватиметься автоматично. Хочу поділитися з вами радістю. Цього тижня в нас до роботи приступає технічний асистанс. Він допомагатиме нам робити інфраструктуру ринку.

МВФ приїжджають допомогти нам побудувати весь інструментарій для FOREX-ринку (міжбанківський ринок обміну іноземних валют). У нас щоденний оборот міжбанківського валютного ринку сьогодні близько 200–300 млн дол., з яких більша частина клієнтів закривається усередині банку по 12,90. Так, є 48–50 млн міжбанку, і якась смішна угода на суму 50 тис. дол., що відбувається за курсом 14,80 грн/дол., призводить до того, що весь ринок гуде про те, що котирування перебувають на рівні 14,80.

У нас у дні паніки продажі доларів для населення перевищують купівлі на 20–30 млн дол. на день. Як ви розумієте, коли розпочинається паніка, іде акселерація попиту не тільки на готівковий долар від населення, у нас активізується як легальний, так і нелегальний бізнес. От, наприклад, цілком легальний бізнес: ви не планували купувати нічого імпортного? Але у вас є гривня, а на ринку паніка. А ви автомобільний дилер, і у вас ці автомобілі зараз ніхто не бере. Але ви хочете про запас ще купити. І це цілком легальна купівля імпорту. Більш того, автодилер може взяти гривневий кредит і піти купувати імпорт. Це саме стосується й дивідендів, які ви зазвичай раніше реінвестували. Але цього року вирішили, що якщо все так погано в країні, і ніхто не знає, що буде далі, може, варто їх вивести. Отак і з'являється великий попит на валюту. І він цілком легальний. Хіба це нелегально населенню хотіти купити валюту? Легально. Отже, наше завдання — боротися з нелегальним бізнесом заборонними заходами, а з легальним — адміністративними заходами та інтервенціями НБУ. Адже потрібно якось із цим боротися.

Національний банк може допомогти банківській системі, запроваджуючи адміністративні обмеження та проводячи інтервенції. На п'ятницю, 19 вересня, ми оголосили голландський аукціон, за яким задовольнятиметься попит зверху вниз, починаючи з найдорожчих заявок. Ми його поки що один раз спробували. Він працює як інструмент для тих, хто не може чи не хоче почекати стабілізації ринку та кому терміново потрібна валюта за будь-яким курсом. Ось принцип цього аукціону в тому й полягає: потрібна тобі валюта, а пропозицію на ринку обмежено, тоді приходь, ми продамо. Доступ до аукціону відкритий. Тільки якщо це легальні покупці. Всі чорні контракти завернемо. Понад те, ми скоро плануємо зробити інститут маркет-мейкерів, буде лише 15 банків, які матимуть доступ до інтервенцій Національного банку. Але аукціони будуть завжди відкриті для всіх учасників ринку.

Стратегічно НБУ бачить необхідність у трьох "К" у банківській системі: великій капіталізації банків, високому рівні консолідації та помірній концентрації банківського капіталу й активів. Інакше кажучи, ми хочемо мати меншу кількість більш капіталізованих банків, які при цьому не зловживають своїм монопольним становищем на певних географічних або продуктових ринках. Якщо

казати про консолідацію, то рівень фрагментації в українській банківській системі дуже високий, якщо аналізувати загальноприйнятий у світовій практиці критерій — індекс Херфіндаля—Хіршмана. При цьому треба чітко розуміти, що ситуація в Україні не поліпшувалася, а погіршувалася протягом останнього десятиліття. Цьому є багато причин: і низькі бар'єри входження на ринок, і знаменита українська особливість "два козаки — три гетьмани", що призвела до того, що в кожній малій чи середньої ФПГ був свій кептивний банк.

Було ухвалено закон, який підвищив вимоги до мінімального розміру капіталу нового банку до 500 млн грн, — у такий спосіб ми вже значно підняли бар'єри для входження нових гравців. Крім того, постановою №464 від 6 серпня ми також визначили графік підвищення вимог до капіталу також для існуючих банків. У рамках програми зі Світовим банком ми зараз розробляємо механізм спрощення процесів злиття банків, тобто процес має проходити швидко.

Ми також працюємо з Фондом гарантування вкладів фізосіб над інструментами швидшої та ефективнішої передачі активів і пасивів неплатоспроможних банків здоровим банкам. Отже, консолідація в банківській системі неминуча.

Література

1. Алексеєнко М.Д. Капітал банку: питання теорії і практики: Моногр. — К.: Ви-во КНЕУ, 2002 — 276 с.
2. Берегуля О. Чинники підвищення конкурентоспроможності банку / Вісник НБУ — 2008, №8, с. 42.
3. Бутенко О. Становлення банківської системи в Україні. Проблеми капіталізації”/ Банківська справа 2014 р. №6.
4. Васюренко О.В. Банківські операції. К.: Знання, 2004 — 324 с.
5. Васюренко О.В. Банківський менеджмент. К.:Видавн.центр “Академія”, 2001 — 320 с.
6. Гроші і кредит: Підручник / М.І.Савлук, А.М.Мороз, М.Ф. Пуховкіна та ін. — К., 2002.
7. Герасимович А.М., Алексеєнко М.Д., Парасій-Вергуненко І.М. Аналіз банківської діяльності, К.: КНЕУ, 2014, 599 с.
8. Гладких Д. Ринкова позиція банків в умовах вільної конкуренції / Вісник НБУ — 2007, №9, с.5-9.

9. Денисенко М.П. Гроші та кредит у банківській справі: Навч. посіб. – К.: Алеута, 2004 – 478 с.

10. Денисенко М.П. Грошово-кредитна діяльність банків К.: Видавн. Європейського університету, 2004 – 336 с.

Пахомова Т.М., Мошко В.В.

АНАЛІЗ СТАНУ СПРАВ ЩОДО СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ З МІЖНАРОДНИМ ВАЛЮТНИМ ФОНДОМ

Україна стала членом МВФ у 1992 р. відповідно до Закону України "Про вступ України до Міжнародного валютного фонду. Міжнародного банку реконструкції та розвитку, Міжнародної фінансової корпорації, Міжнародної асоціації розвитку та Багатостороннього агентства по гарантіях інвестицій", який було прийнято 3 червня 1992 р.

Кредити МВФ спрямовуються на підтримку курсу національної валюти, міжнародних резервів держави та активних позицій платіжного балансу, згідно зі Статутом МВФ.

Відносини МВФ з країнами колишнього СРСР, у тому числі й з Україною, будуються відповідно до трьох типів програм.

Програму першого типу є своєрідною підготовчою програмою, відносно простою у своїх вимогах. Виконання такої програми не потребує складного інвестиційного апарату в країні. Це первісна програма — програма системної трансформації економіки, реалізація якої дає змогу країні і Фонду співпрацювати.

Наступний крок — це досить стандартна програма, яка має назву «стенд-бай». Це програма короткострокового фінансування, котра, як правило, вона триває від 12 до 18 місяців і спрямована на здійснення першочергових заходів, необхідних для досягнення макроекономічної стабілізації.

Після реалізації цієї програми країна може укласти з МВФ угоду про програму розширеного фінансування (Extended Fund Facility -EFF). Вона розрахована на три роки і спрямована на закріплення досягнень початкової стабілізації за програмою «стенд-бай». Одночасно значно більше уваги приділяється структурним

змінам в економіці, тим елементам, які становлять базу (основу) подальшого економічного зростання.

Україна, як повноправний член МВФ, здійснює щорічні консультації щодо стану валютного регулювання за статтею IV Статуту МВФ, впровадження статистичних та фінансових стандартів та отримання технічної допомоги.

Отримувачами кредитів МВФ є центральний банк країни, який зараховує їх у свої міжнародні резерви і використовує для інтервенцій на валютному ринку для вказаних цілей.

Для кожної держави – члена МВФ встановлюється квота, в спеціальних правах запозичення. Розмір квоти країн-членів визначається Радою керуючих на основі ролі держави у світовій економіці. Внесок кожної держави-члена дорівнює її квоті та виплачується Фонду у повному розмірі через відповідну організацію – депозитарій. Від розміру квот залежить об'єм ресурсів Фонду.

Для порівняння пропоную розглянути квоти різних угруповань країн-учасниць Міжнародного валютного фонду після останнього перегляду квот 3 березня 2015 року:

Рис.1 Квоти трьох світових угруповань у відсотковому вираженні на 3.03.15

Як видно з діаграми, 63% квот МВФ, а саме 136 млрд. 937 млн. СПЗ припадає на розвинені країни, де тільки Сполучені Штати займають 18% (39 млрд. 125 млн. СПЗ). Квоти країн з перехідною економікою займають 13% від загального обсягу, де на Україну припадає 0,576% квот МВФ, що дорівнює 1 млрд. 252 млн. СПЗ.

Таблиця 1.

Країни – члени МВФ з найбільшими квотами, млн. СПЗ

№	Країна	Квота	% до підсумку
1	США	37 149,3	17,7
2	Японія	13 312,8	6,3
3	Німеччина	12 008,2	6,2
4	Велика Британія	10 738,5	5,1
5	Франція	10 738,5	5,1
6	Італія	7 055,5	3,6
7	Саудівська Аравія	6 985,5	3,3
8	Канада	6 369,2	3,03
9	Росія	5 945,4	2,8
10	Нідерланди	5 162,4	2,5
11	Китай	4 687,2	2,2
12	Бельгія	4 605,2	2,2
13	Індія	4 158,2	1,98
14	Швейцарія	3 458,5	1,6
15	Австралія	3 236,4	1,5
16	Бразилія	3036,1	1,4
...			
31	Україна	1 372,0	0,653

Мета урядової програми економічних реформ – відновити макроекономічну стабільність і вивести країну на шлях доброякісного управління та стійкого економічного зростання, одночасно забезпечивши захист уразливим верствам населення. Ядро програми сформують реформи у наступних царинах: монетарна та валютно-курсова політика, фінансовий сектор, фіскальна політика, енергетичний сектор, також зміцнення державного урядування, посилення прозорості та поліпшення бізнес-клімату.

Як бачимо продовження співпраці України з Міжнародним валютним фондом може принести користь економіці країни, але при цьому присутні й деякі ризики. Продовження співпраці з МВФ

має стати гарантією проведення структурних реформ в українській економіці.

Другий позитивний момент — внутрішня і зовнішня стабільність, підтримка курсу, покриття дефіциту бюджету. Разом із тим існує ряд недоліків співпраці України з Міжнародним валютним фондом:

- $\frac{3}{4}$ зростання зовнішньої заборгованості України;
- $\frac{3}{4}$ постійний вплив на діяльність уряду;
- $\frac{3}{4}$ посилення конкурентної боротьби країн за ринки збуту, джерела сировини, сфери вкладання капіталів;
- $\frac{3}{4}$ неспроможність сформувати засади довгострокової конкурентоспроможності національної економіки.

Активна співпраця з Міжнародним валютним фондом розпочалася у жовтні 1994 року з розробки українським урядом, разом з експертами МВФ, програм макроекономічної стабілізації та реформування економіки. Загалом за роки співробітництва України з МВФ (1994 – 2015 рр.) отримано близько 14,317 млрд. SDR, що складає близько 21,37 млрд. дол. США кредитних ресурсів. Тому, на мою думку, доцільним буде прослідити етапи співробітництва України та Фонду, які супроводжувалися періодичними вкладаннями коштів в розвиток нашої держави.

Перший етап (1994-1995 роки). У цей період Україні було надано фінансову допомогу у вигляді системної трансформаційної позики (STF) на суму 498,7 млн.СПЗ (763,1 млн.дол.США.) для підтримки платіжного балансу України. Через невиконання Україною ряду умов програму було завершено завчасно та з боку МВФ по цій програмі не надано залишків кредитування на суму 900 млн.дол.

Другий етап (1995-1998 роки). Україна отримала від МВФ кредити на загальну суму 1318,2 млн. СПЗ. (1935 млн.дол.США.) за трьома річними програми „Стенд-бай”. Головною метою цих кредитів була підтримка курсу національної валюти і фінансування дефіциту платіжного балансу України.

Третій етап (1998-2002 роки). Впровадження Програми розширеного фінансування, яка передбачає надання Україні кредиту на загальну суму 2,6 млрд. дол. США. У грудні 2000 року термін дії Програми EFF було продовжено до вересня 2002 року,

але в результаті Фонд так і не надав Україні залишкової суми кредитів, визнавши негативними висновки останнього перегляду ходу виконання програми. Таким чином, Україна отримала у рамках Програми EFF 1.193,0 млн. СПЗ (1591,0 млн. дол. США.), які були спрямовані на поповнення валютних резервів Національного банку України.

Четвертий етап (2004 – 2005 роки). Після завершення співробітництва за Програмою EFF уряд України серед прийнятних форм подальшого співробітництва України з Міжнародним валютним фондом на безкредитній основі обрав попереджувальну програму “Стенд-бай”.

Заходи програми спрямовані на подальше впровадження економічних реформ в Україні та фокусувалися на проведенні зваженої бюджетної політики, удосконаленні податкового законодавства, фінансовому оздоровленні ПЕК та системних перетворень в агропромисловому комплексі, реформуванні житлово-комунального господарства, покращенні інвестиційного клімату, завершення переговорів щодо вступу до СОТ.

29 березня 2004 року Рада директорів МВФ затвердила програму «попереджувальний стенд-бай» для України, за якою передбачалася можливість України отримати кредит на суму 411,6 млн. СПЗ, що є еквівалентом приблизно 600 млн. дол. США. Згідно із досягнутими домовленостями, Україна мала право на отримання кредиту у випадку, якщо в країні погіршиться платіжний баланс або стан валютних резервів. Програма «попереджувальний стенд-бай» також мала спрямовуватися на забезпечення поступової трансформації відносин між Україною та МВФ до безкредитних. Угода була підписана терміном на 12 місяців, строк дії цієї угоди закінчився відповідно до її умов.

Наступним етапом у відносинах з МВФ стали безкредитні стосунки між Україною та МВФ. Співробітництво України з МВФ було зосереджено на наданні технічної допомоги, спрямованої на усунення загроз стабільності та вирішення проблем, пов'язаних з макроекономічною, грошовою, валютною, податковою та бюджетною політикою. У середньостроковій перспективі таке співробітництво також може включати надання технічної допомоги з питань, пов'язаних з боргом, тінвовою економікою та прогнозуванням.

Протягом 2005-2006 років технічні місії МВФ кілька разів відвідували Україну з метою надання Урядові допомоги у різноманітних сферах, у тому числі щодо управління державним боргом, фінансово-бюджетної політики та управління митними справами. У 2006-2007 роках експерт МВФ на постійній основі був залучений до діяльності Міністерства фінансів України щодо фінансового аналізу й прогнозування, стратегії планування бюджету й контролю над фінансовою стабільністю.

У 2008 та 2009 роках Україною за результатами 2 переглядів програми було отримано коштів на загальну суму 7 млрд. СПЗ (10.6 млрд. дол. США), частину з яких було зараховано до золото-валютних резервів Національного банку України (3,875 млрд. СПЗ), а частину до Державного бюджету України (3,125 млрд. СПЗ), а саме:

- кошти першого траншу (4,5 млрд. дол. США) були зараховані на рахунок Національного банку України та направлені для регулювання платіжного балансу України, підтримки обмінного курсу гривні та ліквідності банківського сектору;

- кошти другого траншу (2,8 млрд. дол. США), які Україна отримала 12 травня направлені не лише на підтримку платіжного балансу, частина коштів у сумі 1,5 млрд. дол. США спрямована безпосередньо до Державного бюджету України для фінансування зовнішніх боргових зобов'язань;

- кошти третього траншу (3,3 млрд. дол. США) в повному обсязі спрямовані на фінансування Державного бюджету 2009 року.

Слід зазначити, що наша країна відповідно до «Меморандуму про економічну і фінансову політику», підписаного між Україною та МВФ 31 жовтня 2008 року, в рамках використання кредиту «стенд-бай» узяла на себе зобов'язання дотримуватись визначених положень у сфері економічної, бюджетної та грошово-кредитної політики такі як:

- запровадження режиму гнучкого обмінного курсу;
- визначення основною метою грошово-кредитної політики утримання інфляції на кінець 2010 року на рівні до 17%;
- переорієнтація монетарної політики в середньостроковій перспективі на режим інфляційного таргетування.
- відновлення довіри та стабільності;

- розробка комплексної стратегії розв'язання проблем з банками, визначення критеріїв ефективності діяльності банків.

- виконання бюджетів 2008-2010 років із нульовим дефіцитом з рахуванням дії коректора, що стосуватиметься потенційних операцій і рекапіталізації банків;

- виконання цільових фіскальних показників;

- внесення змін у податково-бюджетну політику щодо доходів населення;

- забезпечення більшої прозорості та фінансової стабільності НАК «Нафтогаз України»;

- запровадження ефективної системи соціального захисту, спроможної допомогти вразливим групам населення, які можуть зазнати негативного впливу віз корегування економічної ситуації.

- розв'язання проблеми заборгованості корпоративного сектору;

- запровадження структурних реформ.

В після кризовий період Фонд надає Україні стабілізаційний кредит в розмірі 16,5 млрд. дол., що в кілька разів перевищує суми наданих кредитів за попередні роки.

Залучення коштів Міністерством фінансів відбулося відповідно до законодавства України та згідно з внутрішніми процедурами МВФ (з оформленням відповідних боргових інструментів, упорядкуванням договірно-правових відносин з НБУ та включенням сум заборгованості до складу державного боргу України). Кошти, які зараховувалися до Державного бюджету України були включені в загальний обсяг фінансування, передбаченого для покриття бюджетного дефіциту у 2009 році, як це було встановлено Законом України «Про Державний бюджет України на 2009 рік».

Програма була спрямована, по-перше, на вирішення проблем у фінансовому секторі шляхом: 1) підтримки ліквідності та розширення гарантій по депозитах; 2) посилення спроможності банківської системи, включаючи державні фонди; 3) врегулювання питання боргів домогосподарств та підприємницького сектору. По-друге, на скороченню рівня інфляції шляхом проведення відповідної макроекономічної політики.

Впровадження Програми 2009 року сприяло макроекономічній стабілізації, зниженню рівня інфляції, стабілізації вітчизня-

ної фінансової системи в умовах глобальної кризи на фінансових ринках та структурній перебудові в економіці в умовах погіршення зовнішньоекономічної кон'юнктури.

Щодо продовження співробітництва України з МВФ в рамках нової програми, слід відзначити що 16.07.2010 до Міжнародного валютного фонду було направлено Лист про наміри та Меморандум про економічну та фінансову політику. Результатом стало рішення від 28 липня 2010 року про схвалення нової Програми співробітництва для України. Дана Програма передбачала виділення Україні коштів у розмірі 10 млрд. СПЗ (15,15 млрд. доларів США), що еквівалентно 728,9 відсоткам української квоти у Фонді. Програма розрахована на 29 місяців, при цьому 29.07.10 відбулося надходження першого траншу у розмірі 1,25 млрд. СПЗ (1,89 млрд. доларів США), з яких 1 млрд. доларів США було направлено на покриття дефіциту державного бюджету, а 890 млн. доларів США – у валютні резерви Нацбанку.

22 грудня 2010 року за підсумками завершення першого перегляду програми співробітництва України з МВФ Виконавча Рада директорів фонду прийняла рішення про виділення Україні другого траншу кредиту Stand-by в розмірі 1 млрд. СПЗ (1,5 млрд. доларів).

Основною метою надання коштів Фонду є підтримка реалізації реформ, спрямованих на економічне відновлення.

З моєї точки зору, доцільно висвітлити ключові заходи, які були передбачені Програмою для досягнення її цілей:

Бюджетно-податкова політика мала на меті повернути державні фінанси до сталого рівня через розроблення плану консолідації податково-бюджетного сектору; реформувати пенсійну систему; обмежити швидке зростання фонду оплати праці у державному секторі.

Монетарна і валютно-курсова політика передбачала: утримання рівня базової інфляції в межах однозначних показників та подальше зниження загального ІСЦ до рівня не вище 5% у середньостроковій перспективі; посилення незалежності та підзвітності НБУ; покращення функціонування валютного ринку. Політика фінансового сектору мала зосередиться на вирішенні питань проблемних банків і рекапіталізації системних банків.

З 1 по 15 лютого 2011 року в Києві працювала місія фахівців Європейського департаменту МВФ під керівництвом Атанасіоса Арванітіса з метою здійснення другого перегляду Програми співробітництва Stand-by, а також для проведення щорічних консультацій за Статтею IV Угоди з МВФ.

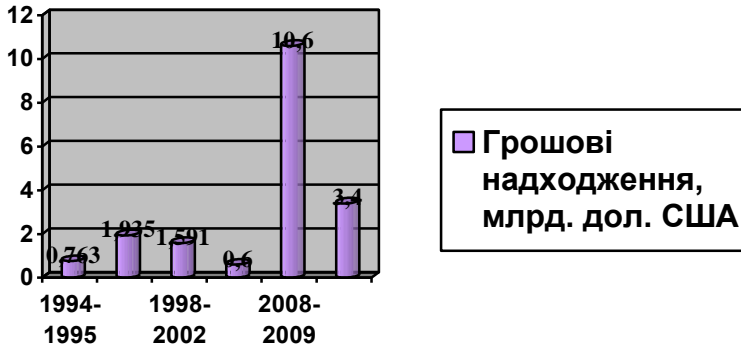

Рис. 2. Транші МВФ в Україну за період 1994-2011 рр.

30 квітня 2014 року Рада директорів Міжнародного валютного фонду схвалила надання Україні дворічного кредиту за програмою "Стенд-бай" у розмірі SDR 10,976 млрд. (близько 17,01 млрд. доларів США) для підтримки програми відновлення макроекономічної стабільності країни та посилення механізмів економічного розвитку, спрямованих на забезпечення стійкого економічного зростання.

У рамках зазначеної програми Україні було надано перший транш кредитних коштів у розмірі SDR 2,058 млрд., що сприяло зростанню її золотовалютних резервів з початку травня поточного року від 14,23 млрд. доларів США до 17,30 млрд. (станом на 7 травня 2014 року).

Степан Кубів зазначив, що понад 1 млрд. доларів США з першого траншу будуть зараховані до золотовалютних резервів Національного банку, що дасть змогу зміцнити фінансову систему нашої країни. Решту коштів отримає бюджет для стабілізації макроекономічної ситуації та фінансового стану України.

Також Степан Кубів зауважив, що надходження коштів від міжнародного співтовариства стане позитивним сигналом як для іноземних інвесторів, так і для вітчизняного бізнес-середовища, що сприятиме поліпшенню інвестиційного клімату та посиленню стабільності національної валюти – гривні.

18.07.2014 Голова Національного банку України Валерія Гонтарева та керівник місії Міжнародного валютного фонду (далі – МВФ) в Україні Ніколай Георгієв під час спільної прес-конференції, що відбулася у Національному банку України, оголосили про результати роботи місії в рамках угоди “Стенд-бай”.

Як відзначила Голова Національного банку України Валерія Гонтарева, робота місії МВФ була дуже продуктивною, що дало змогу досягти ефективних результатів. За її словами Національний банк, як і раніше, має тверді наміри продовжувати співпрацю з МВФ в рамках спільної економічної програми.

Крім того, Валерія Гонтарева додала, що грошово-кредитна політика не є єдиним пріоритетом українського центрального банку.

Керівник місії МВФ в Україні Ніколай Георгієв зазначив, що з керівництвом України досягнуто порозуміння стосовно напрямів політики, необхідних для завершення оцінки результатів реалізації програми “Стенд-бай”. Так керівництво України взяло на себе зобов’язання вжити низку заходів у царині економічної політики ще до завершення оцінки результатів реалізації програми. Згідно з усталеною практикою домовленості, досягнуті з керівництвом країни, підлягають затвердженню керівництвом МВФ. За його словами, після затвердження цих домовленостей Радою директорів МВФ Україна отримала наступний транш у розмірі близько 1,4 млрд. дол. США вже наприкінці серпня.

З урахуванням компенсуючих заходів і подальшої реалізації політики в інших напрямках, експерти МВФ упевнені, що програма зможе досягти своїх основних цілей з відновлення внутрішньої і зовнішньої макроекономічної рівноваги та формування потужного та сталого економічного зростання економіки України.

Ключовий кредитор України Міжнародний валютний фонд схвалив програму кредитування економіки України в 2015 році з використанням механізму розширеного фінансування (Extended Fund Facility) загальним обсягом 17,5 млрд дол. Сроком на 4 роки.

Як підкреслюється в повідомленні Фонду, нова програма дозволить збалансувати платіжний баланс, надасть більший обсяг фінансування на кращих і гнучких умовах для України.

У лютому Кабінет міністрів України затвердив меморандум співпраці з МВФ за програмою Extended Fund Facility, яка передбачає ряд ключових реформ – ефективних рішень в управлінні економікою, боротьбі з корупцією, наведення порядку в енергетиці, оптимізацію і скорочення державних витрат, збільшення до 3% ВВП видатків на інвестиції, скорочення апарату державних чиновників, справедливості у пенсійній реформі, в першу чергу йдеться про скорочення та ліквідації так званих спеціальних пенсій. Крім того, метою нової програми є стабілізація банківської системи і валютного курсу з тим, щоб 2016 став роком стабілізації та економічного зростання для України.

Перший транш, який буде наданий Україні з боку ключового кредитора – Міжнародного валютного фонду в рамках нової чотирирічної програми кредитування української економіки, складе 5 млрд дол., з яких 2,7 млрд дол. будуть спрямовані на підтримку бюджету країни, – йдеться в заяві МВФ. – Умови виділення та обсяги подальших траншей будуть визначатися по мірі виконання критеріїв програми реформ .

Проаналізувавши вплив кризи на співробітництво України з МВФ можна виділити як позитивні так і негативні наслідки. Можна стверджувати, що довіра МВФ до України зросла, адже кредити, надані Україні від МВФ у період 2008-2015 років, на багато більше раз перевищує всі запозичення, що надійшли від МВФ за період з 1992 по 2008 роки. Отримані кредити від фінансових організацій необхідні нашій державі для подолання кризи. Але з іншого боку залучення грошових ресурсів штовхає нашу країну на економічну залежність від валютно-кредитних організацій, зокрема МВФ. Адже, з отриманням кредиту, вона бере на себе зобов'язання виконувати певні рекомендації Фонду, спрямовані на виведення економіки України з кризи. Оскільки виконання цих зобов'язань не завжди мають позитивні наслідки для української економіки, то постає питання про доцільність отримання кредитів через загрозу фінансової безпеки

Література

1. Закон України «Про вступ України до Міжнародного валютного фонду, Міжнародного банку реконструкції та розвитку, Міжнародної фінансової корпорації, Міжнародної асоціації розвитку та Багатостороннього агентства по гарантіях інвестицій» від 3 червня 1992 р. № 2402-XII – Режим доступу: – <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2402-12>
2. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 року № 959-XII. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=959-12>
3. Стаття згоди Міжнародного Валютного Фонду – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_921
4. Авдокушин Є.Ф. Міжнародні економічні відносини / Є.Ф. Авдокушин. — М.: Економіст, 2004. — 366с.
5. Климко Г.Н. Співробітництво України з міжнародними фінансовими організаціями / Г.Н. Климко, П.П. Блешмудт . — К.: Фінанси України, 2008. — 268 с.
6. Рибалкін В.Є. Міжнародні економічні відносини / В.Є. Рибалкін, Ю.А. Щербанін, Л.В. Балдін. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. — 605 с.
7. Циганкова Т.М. Міжнародні організації / Т. М. Циганкова. — К.: КНЕУ, 1998. — 124 с.

З М І С Т

Городецька М. О. Концептуальні основи політичної реклами	7
Баранова Н. М. Естетичний простір української культури	10
Бучин О. П. Соціально-філософські погляди Тараса Шевченка та Миколи Костомарова	18
Драчук Л. І. Виховання ціннісних орієнтацій у школярів засобами літератури	24
Жук Т. В., Жук А. В. Роль невербальних засобів у діловому спілкуванні	35
Єфремов В. В. Вибір професії як джерело прискороного розвитку суспільства	41
Єфремов В. В. Залежність людини від споживання та її вплив на попит	54
Кушерець Т. В. Плюралізм парадигм як передумова розвитку соціально-гуманітарних наук	61
Пахомова Т. М., Мошко В. В. Центральний банк України як головна ланка кредитної системи	70
Пахомова Т. М., Мошко В. В. Аналіз стану справ щодо співробітництва України з міжнародним валютним фондом	85

Наукове видання

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬСТВОЗНАВСТВА

*Збірник наукових праць
викладачів кафедри економічної теорії та
соціально-економічної політики*

Випуск X

Відповідальний за випуск
Пахомова Тетяна Михайлівна

Технічний редактор – І. П. Борис
Верстка, макетування – А. В. Новгородська

Книга друкується за авторським редагуванням

Підписано до друку 02.10.15 р.
Гарнітура Computer Modern
Замовлення № 741

Формат 60x84/16
Ум. друк. арк. 5,69
Обл.-вид. арк. 4,95

Папір офсетний
Тираж Ел. вид.

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя.

м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3/4
(04631)7-19-72

E-mail: vidavn_ndu@mail.ru
www.ndu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2137 від 29.03.05 р.